

Bosnalı Süleyman Fikri ve “İlmi Belâgattan Beyân ve Bedî’ Hulâsası” İsimli Eseri

Harun ÖZEL

Arş. Gör., Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
harunozel46@hotmail.com

Öz

Süleyman Fikri Erten, dil ve tarih araştırmalarına sahip ve dilimizin yakın tarihi bakımından büyük bir değer taşıyan çok önemli eserlere ve görüşlere sahiptir. Kendini, Türk toplum ve kültür hayatındaki eksiklikleri gidermekle görevli sayan Erten, eğitim hayatımıza önemli katkılarda bulunmuştur. Hizmet yıllarını üretken olarak geçiren Erten, ardında bizlere Antalya Tarihini ve Kültürünü anlatan önemli belgeler ve kitaplar bırakmıştır. Eğitimci olan Süleyman Fikri Erten, öğrencileri Türkçenin yazım ve konuşma kurallarını iyi öğrensinler diye kendi olanaklarıyla “İlmi Belâgattan Beyan ve Bedî’ Hulâsası” adlı eseri yazmış ve bastırılmıştır. Bu çalışmada Erten’in hayatı, eserleri ve “İlmi Belâgattan Beyan ve Bedi Hulâsası” adlı eserin transliterasyonlu çevirisi, sonuç bölümünde ise elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. *İlm-i Belâgattan Beyân ve Bedî’ Hulâsası* isimli bu eser Belâgat-ı Osmâniyye’nin özeti olarak hazırlanmış, bir Lise ders kitabı hüviyetindedir. Bu sebeple ele alınan konular, Belâgat-ı Osmâniyye’den daha sade ve ayrıntılardan arındırılmış bir şekilde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Süleyman Fikri Erten, Beyân, Bedî’, Cinâs.

Süleyman Fikri Bosnian, and his work “İlmi Belâgattan Beyân ve Bedî’ Hulâsası”

Abstract

Süleyman Fikri Erten has language and history surveys and considerable works and remarks which carry value in our recent history. In charge of removing deficiencies and lamenesses in Turkish society and culture, Erten made important contributions to our education lives. Erten, who spent his servicing years very effectively, left important documents and books which gives information about Antalya with its history and culture. Süleyman Fikri Erten, who is an educator, wrote and was published his work “İlmi Belagattan Beyan ve Bedi’ Hulasası” in case of learning better Turkish spelling and speech rules for his scholars. In this work, it’s given information on Erten’s life, his works, and the transliterational translation of “İlmi Belagattan Beyan ve Bedi Hulasası”, and in the conclusion part, it’s given conclusions, taken from the work. The work, *İlm-i Belâgattan Beyân ve Bedî’ Hulasası* was prepared as the summary of Belagat-ı Osmâniyye, is like a coursebook. Therefore, given information is investigated plainer and cleaned from details.

Keywords: Belâgat, Süleyman Fikri Erten, Beyân, Bedî, Pun.

Süleyman Fikri Erten'in Hayatı

Süleyman Fikri Erten, 1876 yılında Avusturya'nın Bosna Vilayeti, Tuzla Sancağı, Briçka'ya bağlı Rahiç kasabasında doğmuştur.¹ Kültürlü bir ailenin çocuğu olan Süleyman Fikri'nin babası İmam zade Ailesi'nden Hacı Numan Efendi, annesi Sipahi Mustafa Bey'in kızı Ayşe Hanım'dır. Erten'in kendisinden başka on yedi kardeşi daha vardır.²

Çocukluğunda okumaya istekli olan Erten, bir yandan eğitimine devam ederken diğer yandan da camilere mum dökmüş, çiftlik işlerine yardımcı olmuş, abisinin dükkânında çalışmıştır. Kendi deyimiyle babasından kalma raflar dolusu kitapları karıştırmış, okumaya çalışmış, anlayamayınca ağladığı olmuştur. İstanbul'da öğrenim görüp, Bosna'ya dönen öğrencilere hayranlık duymuş, İstanbul'a giderek orada öğrenim görme isteği onda tutku haline gelmiştir. Bu arada kendi kasabasında tahrir dersleri almış, İstanbul'a gitmeden Hırvatça, Sırpça ve biraz da Almanca öğrenmiştir. Fakat onun en büyük isteği İstanbul'a gitmek, Arapça ve Türkçe öğrenmek olmuştur.³

1894 yılında İstanbul'a Gazanfer Ağa Medresesine okumaya giden Erten, bu dönemde para sıkıntısı çekmiş, zor koşullar altında dört yıl parasıyla "Daru't-tedris" okuluna kaydını yaptırmıştır. Kur'ân ve farsça eğitimini bir hayli geliştirmiş, Sâdi'nin "Gülistan" adlı yapıtını severek okumuştur.⁴

1898'de Daru'l-muallim'e (Öğretmen Okulu) kaydını yaptırmıştır. Daru'l-muallim'de okurken bir yandan cami derslerine devam etmiştir.⁵ 1900 yılında Öğretmen Okulunun ilk kısmını bitirmiştir. Sıkıntılı geçen öğrenimini takiben, 1905 yılında Şehri Nasuh Zâde Mustafa Efendi'den "İcazetname-i Darul-muallimin" ve Edebiyat Şubesinden "Şehâdetnâme" almıştır.⁶ (7 Mayıs 1906)

İlk olarak Bolu İ'dâdîsi'nde Coğrafya, Geometri, Ziraat ve Resim öğretmenliğine, 1908 yılında da Antalya İ'dâdîsi Resim ve Türkçe öğretmenliğine atanmıştır. 1915'ten sonra Antalya Lisesi'nde Farsça ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Aynı zamanda bu okulun Müdür Vekilliğini ve Rum Okulu'nun Türkçe öğretmenliğini, İmam Hatip Okulu'nun Ruhîyat ve Ahlak öğretmenliğini de yürütmüştür.⁷

İtalyanların Antalya'yı işgal edip bölgedeki eski eserleri toplamaya başlamaları üzerine harekete geçerek Antalya'da bir müze kurulmasını sağlayan Erten, 1919 yılında fahrî, Âsâr-ı Atfika (eski eserler) memuru olarak

¹ Seyirci Musa, *Antalya Müzesi Kurucusu Süleyman Fikri Erten Armağanı*, (Antalya: 1994) s. 6.

² Seyirci, s. 6-7.

³ Seyirci, s. 7.

⁴ Seyirci, s. 7.

⁵ Seyirci, s. 7.

⁶ Seyirci, s. 8.

⁷ Seyirci, s. 8.

görevlendirilmiş olup, 1923 yılında Müze Memurluğu'na, 1924 yılında Müze Müdürlüğüne atanmıştır. Antalya Müzesi'nin kurucusu olan Erten, 1941 yılında Müze Müdürlüğünden emekli olmuştur.⁸

Erten, 1930 yılında Atatürk'ün Antalya'yı ziyaretinde, Aspendos Tiyatrosu'nu gezdirmiş ve Atatürk'ün önünde konuşma yapmıştır. Ata'nın şerefine Antalya'da verilen akşam yemeğinde bulunmuştur.⁹

Onurla sürdürdüğü hizmet yıllarını verimli olarak geçiren Erten, arkasında bizlere Antalya Tarihini ve Kültürünü anlatan birçok önemli belge ve kitap bırakmıştır. Günümüzde dünyaca ünlü müzeler arasında yer alan Antalya Müzesi'nin kuruluşunda büyük emeği olan Erten, 1962 yılında 86 yaşındayken vefat etmiştir.¹⁰

Bir Eğitimci olarak Süleyman Fikri Erten ve Eserleri

Süleyman Fikri Erten, herşeyden önce eğitimci olup 1917/1335'de Rum Kız Okulu'ndaki çocuklara Türkçe öğretmek üzere görevlendirilmiştir. Öğrencilerinin Türkçenin yazım ve konuşma kurallarını ve edebiyat sanatlarını iyi öğrenmeleri için kendi olanaklarıyla "*İlmi Belâgattan Beyan ve Bedi' Hulâsası*" adlı eseri yazmış ve bastırmıştır.

Yaşadığı dönemde Antalya'da kız çocukları okula gönderilmiyorken, diğer kızlara ve ailelere örnek olması için, 1923 yılında başta kendi kızı olmak üzere, komşularının ve yakın tanıdıklarının kızları olan, Melek, Nazmiye, İsmet ve Bedriye'nin İzmir Karşıyaka Kız Öğretmen Okulu'na gönderilmesini sağlamıştır. Bu öğrencilerin, okula başlamalarından sonra, Antalya'da artık kızlar da bu ve diğer okullarda okutulmaya başlamıştır.¹¹

Eserleri:

1-Antalya Vilayeti Tarihleri:

Antalya Vilayeti ile ilgili yazdığı tarih kitapları üç cilttir. Birinci Kitap, Antalya Livası Tarihi'dir. İkinci kitap Antalya Vilayeti Tarihi'dir. Bu kitabın önsözünden anlaşıldığı kadarıyla tarih çalışmalarından ve birinci cildin uyandırdığı ilgiden dolayı Türk Tarih Kurumu'nun takdir ve teveccühüne mazhar olmuştur.¹²

a) Antalya Livası Tarihi

Erten, bu eserini Antalya Sultaniyesi öğretmeni iken bastırmıştır. Osmanlıca olan bu eserin ilk sayfasında şu bilgiler yer almaktadır. Antalya Livası

⁸ Seyirci, s. 8-9.

⁹ Seyirci, s. 9.

¹⁰ Seyirci, s. 10.

¹¹ Seyirci, s. 13.

¹² Seyirci, s. 20.

Tarihi, Antalya Sultaniyesi Muallimlerinden Rahiçli Süleyman Fikri, 1338-1340, İstanbul Matbaa-i Amire.¹³

Yüz doksan sayfa olan bu eserde, Antalya ve Elmalı Tarihi ile ilgili bilgiler vardır. Ayrıca, Antalya'nın değişik yerlerinde çekilen siyah-beyaz resimler, Antalya vilayetinde basılan sikkelerin çizimleri ve eserin sonunda Kaleiçi ile ilgili 54x49 boyutunda plan vardır. Bu kitabı Naci Eren Türkçe harflerle dilimize kazandırmıştır. Ancak, kitap basılmamıştır.¹⁴

b) *Antalya Vilayeti Tarihi*

Yüz altmış sayfa olan bu eserde Antalya'nın antik dönem tarihi ile ilgili bilgilerin yanı sıra, Antalya'ya yapılan Arap akınlarından, Selçuklu Beyliklerinden, Osmanlı imparatorluğu dönemi Antalya'sından ve eserlerinden bilgiler verilmektedir. Ayrıca Antalya ilinde oturan Tahtacıardan, Göçerlerden ve Antalya esnafının geleneklerinden söz edilmektedir. Yine kitabın sonunda ildeki camilerin, mescitlerin, hanların, türbelerin, kitabelerin resimleri ve planlarının yanı sıra, Antalya göçerlerinin kıyafetlerini gösteren resimler de vardır.¹⁵

c) *Antalya Tarihi*

Yüz kırk bir sayfa olan bu eserde genellikle ilçelerin tarihleri, ilçe halkının yaşantıları ve folkloru ele alınmıştır. İlin tarihini ve halk bilimini inceleyen Erten, bu kitabın önsözünde yaptığı çalışmanın önemini şöyle belirtir: "*Zamanın tahrip edici dışları ile her gün kemirilip silinmekte ve yok edilmekte olan taş eserlerin bazıları bilahare aranıp bulunamayacaktır. Nitekim tarih içinde pek de uzun olmayan bir devir de, Evliya Çelebi'nin gördüklerinden bazılarının bugün nişanesini dahi bulamıyoruz. Bu kitaplarımız, kaybolması muhtemel müesseseler ve kitabeleri tasvir etmekle, yarımın tarih araştırmacılarına da belki yararlı bir el kitabı olur.*"¹⁶

2-Tekelioğulları

Erten'in bu eseri, bir bakıma Antalya ili tarihinin tamamlayıcısı durumundadır. Erten bu eserde Antalya ve çevresini kırk yıldan fazla idare eden ve tarihe Tekelioğulları olarak geçen Teke ailesini ayrıntılarıyla vermektedir.¹⁷

3-İlmi Belâğattan Beyan ve Bedi' Hulâsası

Erten, bu eserini lise öğrencilerine yazma ve konuşma kurallarını öğretmek için hazırlamıştır. Osmanlıca ile yazılmıştır ve ilk kitabıdır.¹⁸

¹³ Seyirci, s. 21.

¹⁴ Seyirci, s. 21.

¹⁵ Seyirci, s. 21.

¹⁶ Seyirci, s. 21.

¹⁷ Seyirci, s. 22.

¹⁸ Seyirci, s. 22.

Erten'in bunların dışında, yayına hazırlayıp bastıramadığı eserleri şunlardır:

1-Antalya ve Milli Mücadele: Erten, bu eserinde İtalyanların Antalya'yı işgalini anlatmaktadır. Eser baskıya hazırdır ve Antalya Müzesi'nin kütüphanesinde.¹⁹

2- Abdal Musa ve Kaygusuz Baba: Eren, iki ünlü ozan ve eren olan Kaygusuz ve Abdal Musa'yı ele aldığı bu eserini de yayına hazırlamış ancak bastıramamıştır. Eser, Antalya Müze'sinin kütüphanesinde.²⁰

3- Antalya Coğrafyası: Bu esere ulaşamamıştır.²¹

Giriş

Süleyman Fikri Erten, Cumhuriyet öncesi ve döneminin önde gelen bilim ve kültür adamlarından biri olmasına rağmen tam olarak tanıtılmamıştır. Onun tarih konusunda eserleri, eğitimci olarak yaptığı faaliyetleri olmasına rağmen üzerinde durulmamış, ancak müzeci olarak yaptığı hizmetlere sadece Musa Seyirci tarafından yerel düzeyde işaret edilmiş, bu alandaki eserleri ve düşünceleri bütünüyle ortaya konulamamıştır.

Bu çalışma, Osmanlı'nın medrese eğitim sisteminde hâkim olan, belâgat anlayışında önemli değişikliğin olduğunu gösteren ürünlerindedir. Ayrıca Türkçe belâgat çalışmalarının ilklerinden kabul edilen **Belâgat-ı 'Osmâniyye**²² gibi, önemli eserlerin özeti mahiyetinde olan Erten'in matbû; ilm-i Belâgattan Beyân ve Bedî'c Hulâsası²³ adlı eserinin, genel bir değerlendirmesi neticesinde elde edilen sonuçlar ile metnin transliterasyonlu çevirisinden ibarettir.

Bu eseri incelemeyi tercih etme nedenimiz; ilmi belâgatın dallarından olan Beyan ve Bedî'c hakkında özet malûmât vermesi, diğer taraftan konulara farklı açıdan bakabilme imkânı sunmasıdır. Ayrıca bu eserin şimdiye kadar çalışılmamış olması bizde yayınlanmasının yararlı olacağı fikrini oluşturmuştur.

Başta eserin sadeleştirilmesi planlanırken, metinden kaynaklanan özellikler nedeniyle böyle bir teşebbüsün, metnin orjinalinden uzaklaşılmasına sebep olacağı endişesiyle içeriğinin özetlenmesi ve gerekli yerlerde açıklayıcı bilgi ilâvesinin daha faydalı olacağı düşünülmüş, bundan hareketle önce eserin

¹⁹ Seyirci, s. 22.

²⁰ Seyirci, s. 22.

²¹ Seyirci, s. 22.

²² Ahmed Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) Osmanlı Türkçesi'nin belâgat kurallarına dair eseridir. Osmanlı Türkçesi'ne dair bir belâgat kitabının yazılması işi ona havale edilince, 1881 yılında Mekteb-i Hukuk'un birinci sınıfında okuttuğu ders notlarını bu isim altında cüz cüz bastırarak bu görevi yerine getirir (İstanbul 1298). Bkz: Yetiş, Kâzım, "Belâgat-ı 'Osmâniyye" DİA, V, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992): 387-388.

²³ Eser, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nde 29467 numarada kayıtlı görülmektedir ve internet üzerinden temin edilmiştir.

özeti verilmiş, daha sonra transliterasyonlu metni, okuyucuların istifadesine sunulmuştur.

Eseri, kullanılan dil açısından değerlendirdiğimizde; Arapça Farsça ve Türkçe terkiplerin yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında metinde bol bol örneklerin yer alması ve örneklerde değişik sözcüklerin kullanılması, dilin o günkü özelliğini yansıması açısından önem arz etmektedir.

İlgili alanda bilgi edinmeyi ve çalışmayı planlayanlara faydalı olacağı ümidini taşıdığımız bu eserin hazırlanmasında, orijinal metne uygun olması için transkripsiyon yerine transliterasyon sistemi uygulanmıştır. Bunun için günümüz Türkçesinde var olan kelimeler olduğu şekliyle verilirken, diğerlerinde ise inceltme/uzatma işaretleri ile hemze (‘), ayn (‘), noktalı harfler, kalın ve ince harflerin belirtilmesine özen gösterilmiştir.

I.Eserin İçeriği

Yazar, sözün değer ve kıymetinin belâgatla olduğunu ve belâgatsiz olan sözlerin değersiz olduğunu bu yüzden her yazarın imkânlar nisbetinde mutlaka belâgat hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini ifadeyle sözlerine başlar. Mukaddime özelliği taşıyan ve birkaç cümleden ibaret olan bu bölümde önce, hangi fende olursa olsun yüksek derecelere ulaşmanın çalışma alışkanlığı ile elde edileceğini ve bunu da elde etmek için bol bol uygulama yapmaktan başka çare olmadığını belirtir. Beyân ile bedî' fenlerinde de sade üslupta ve son derece açık olarak yazılan örnek ve alıştırmaları çözümlenir, mümkün mertebe bu maksadı temin edeceğini ifade eder.

Mukaddimededen sonra; ilm-i belâgatin kısımlarından olan ilm-i meânî, ilm-i beyan, ilm-i bedî' in kapsadığı konuların birbirlerinin aynısı olmadığını ifade ederek, aralarındaki farkın anlaşılması cihetinden her üçünün de tanımlarını yapar. İlm-i beyân ile merâmî ifade etme yollarının bilineceğini ve bu yolların da; Hakikat mecaz ve kinâye den ibaret olduğunu ifade eder. Söylenilen bütün sözlerin hakikat mecaz ve kinayedden hâli olmayacağını dolayısıyla da bu ilme şiddetle ihtiyacımızın olduğunu ifade eder. Bundan hareketle hakikat ve mecazın tanımları, mecazın kısımlarından olan mecâz-ı mursel ve mecâz-ı mursel olup müşâbehet olmayan 29 alakadan bahseder. Bu alakaları tek tek izah ederek anlaşılması için bol bol örnekler sunar, konunun sonunda alıştırmalar verir. Mecazın ikinci bir kısmı olan istiâre, istiârenin tanımı, istiârenin kısımları ve bunların açıklamasını yapar.

Yine aynı bölümde Beyan İlminin kısımlarından kinâye'nin tanımından, kinâyeyi kullanmanın meşhur sebeplerinden bahseder. Yazar, devamla Ta' rîze geçerek bazılarının ta' rîz ile kinâye'yi bir birinden ayırt edemeyerek ikisinin bir olduğunu söylediklerini fakat ikisinin aynı şey olmayıp tariflerine dikkat edildiği takdirde aralarındaki farkın meydana çıkacağını belirtir.

İkinci bölümde Bedî' İlminin tanımı ve İlmi Bedî' İlminin kısımlarından olan muhassinât-ı ma'neviyye ve muhassinât-ı lafziyye'den bahseder. Muhassinât-ı lafziyye başlığı adı altında: San'at-ı cinâs ve kısımlarından, San'at-i kalb ve kısımlarından, Sanat-ı 'aks ve tebdîlden, Reddu'l-acz ale's-Sadr ve bunun altı nevinden, San'at-ı seci' ve bunun nevelerinden bahseder.

Muhassinât-ı ma'neviyye başlığı adı altında: San'at-ı Tıbâk, San'at-ı Murâât-ı Nazîr, San'at-ı Meşâkile San'at-ı Aks, San'at-ı rucû', San'at-ı cem', Tefrîk, Leff ü Neşr, Tecâhül-ü 'Ârif, Tevcîh, Tevriye'den bahseder. Yine aynı bölümde Telvîh, Remz, Lağz, Muzâvece, Cem' ma'a't-Tefrîk, Cem' ma'a't-taksîm, Cem' ma'a't-tefrîk ve't-taksîm, San'at-ı iktibâs ve San'at-ı Tekrîr'den bahseder.

İlk iki bölümde eski anlayıştan pek ayrılmayan Erten'in örnekleri, ağırlıklı olarak Farsça ve Türkçedir, bunlar arasında az da olsa Arapça örnekler de vardır. Son olarak eserin sonunda, Tarihî Suret-i İhrâcî başlığı adı altında tarih düşürmeden/tarih yazmadan bahseder.

Sonuç

1- Çalışma konusu edindiğimiz Erten'in bu eseri, Osmanlı eğitim sistemindeki belâgat dersinin içeriği ile formatında, önemli değişikliğin başlangıç çalışmalarından olmasına rağmen geçmişten tamamen kopmayan önemli bir çalışma olup Belâgat İlminin Beyan ve Bedî' kısımlarını özet olarak sunmaktadır.

2- Erten, dil ve tarih araştırmalarına sahip ve dilimizin yakın tarihi bakımından büyük bir değer taşıyan çok önemli eserlere ve görüşlere sahiptir. Kendini, Türk toplum ve kültür hayatındaki eksiklikleri gidermekle görevli sayan Erten, diğer alanlarda olduğu gibi, dille ilgili görüş ve çalışmalarıyla da önemli bir öncülük görevi üstlenmiş; eğitim hayatımıza önemli katkılarda bulunmuştur.

Onurla sürdürdüğü hizmet yıllarını verimli olarak geçiren Erten, ardında bizlere Antalya Tarihini ve Kültürünü anlatan birçok önemli belge ve kitap bırakmıştır. Günümüzde dünyaca ünlü müzeler arasında yer alan Antalya Müzesi'nin İtalyanların Antalya'yı işgal edip bölgedeki eski eserleri toplamaya başlamaları üzerine harekete geçerek kurulmasını sağlamıştır.

3- Geçmiş tarihte belâgat gibi önemli konular hakkında bilgi edinmeye imkân tanınması, izlediği metot açısından belâgatın konularına farklı açılardan bakabilme ve değerlendirme imkânı sağlaması yönüyle de eserin önemli olduğu açıktır.

4- Yazar, eserinde belâgat'ın beyân ve bedî' kısımlarının konularına yer verirken konuların anlaşılması için bol bol örnekler sunmuş ve kişinin konuyu anlayıp anlamadığını test için her konunun sonunda alıştırmalara yer vermiştir.

5- *İlm-i Belâgattan Beyân ve Bedî' Hulâsası* isimli bu eser, müellifin de eserin kapak kısmında belirttiği üzere Arapça Telhis kitabından faydalanılmakla birlikte Cevdet Paşa'nın yazdığı *Belâgat-ı Osmâniyye*'nin özeti olarak hazırlanmış, bir lise ders kitabı hüviyetindedir. Bu sebeple ele alınan konular, *Belâgat-ı Osmâniyye*'den daha sade ve ayrıntılardan arındırılmış bir şekilde incelenmektedir. Eserin dikkate değer en önemli tarafı konuların tam ve doğru bir şekilde anlaşılması için teklif ettiği bol örnekler ve alışırmaların daha sonra okul ders kitapları için bir model oluşturmasıdır.

6- Erten'in, eserinde her kavram ve kaideyle ilgili ünlü edebiyat ve şairlerimizin şiirlerinden örnekler vermesi, Onun dilimize ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir. Ayrıca şairlerimizin şiir dünyasından zengin ve bol ziyafet sunması yine dilimizin o günkü özelliklerini göstermesi açısından son derece önemlidir.

7- Bir asırdan fazla bir zaman önce, belâgat alanında çalışmaların ne şekilde yürütüldüğünün tam anlamıyla ortaya konabilmesi için bu tür eserleri çalışmanın, geçmişin kültürel kodlarını belirlemedeki önemi erbâbınca malumdur. Bu nedenle, bu tür eserlerin gün yüzüne çıkarılmasının elzem olduğunu bir kez daha vurguladıktan sonra, Transliterasyonlu metni sunmaya geçiyoruz.

Metnin Transliterasyonlu Çevirisi

‘İLM-İ BELÂĞATTAN BEYÂN VE BEDÎ‘ HULÂŞASI*

‘İLM-İ BEYÂN

Sözün kadir ve kıymeti belâgatladır. Belâgatı hâ’iz olmayan sözlerde kıymet yoktur. Bunun için Belâgat ilmine mehmâ ‘emken ‘ittilâ‘ peydâ etmek her kâtib için lazım ve her münşî için ‘elzendir. Herhangi fende olursa olsun deracât-ı âliyye terakkî etmek kesb-i meleke ile huşûl bulur ki onu taḥşîle keşret-i mumâresesinden başka çare yoktur, yani mumâresât-ı keşire insanı o kuvve-i’ râsihaya mâlik eder. Beyân ile bedî‘ fenlerinde behre-i’ kâmil ve vukûf-u şâmil-i ḥâsil ve kemâ yelîku kavâ’idine dest-res olmak için sâde uslûpta ve derece-i vuzûḥda derc edilen ‘emşile ve temrînât ḥalli bu maḥşadiñ husûlunu mehmâ ‘emken temin eder zannederim.

²⁴ و من الله التوفيق

‘İlm-i belâgat tabirinde mündemic olan ‘ilm-i me‘âniniñ, ‘ilm-i beyânıñ, ‘ilm-i bedî‘iñ şâmil olduğu bahisler yekdiğerinin aynı değıldir. ‘İlm-i me‘ânî ile kelâmın muḫteẗâyı ḥâle keyfiyet-i tatbîki bilinir. ‘İlmi bedî‘²⁵ ile kelâm-ı belîğa zînet verecek şanâyi‘ malûm olur. ‘İlm-i beyân ile edâyı merâmın tariḫları bilinir ki işbu tariḫler ḫaḫikat, mecâz, kinâyeden ibarettir. Bundan anlaşılıyor ki ‘ilm-i beyân ḫaḫikat, mecâz, kinâyeden bahseder. Söylediğimiz bütün sözler ḫaḫikat, mecâz, kinâyeden ḫâlî olmadığı cihetle, bu ilme şiddeti ihtiyacımız hüveydâdır. ḫaḫikat: Vaz‘ olduğu manada muste‘mal olan lafızdır. Arslan deyip malum hayvanı murâd etmek. Kezâ yaz, kış yeşil duran bir zeytin ağacına şu ağaç kışın da yazın da yeşil duruyor, demek gibi. Ma‘nâ-yı ḫaḫikîsi

-2-

Mute‘addid olan kelimeye *lafz-ı müşterek* denilir. Göz lafzı gibi ki, lisân-ı Türki de “insanın âlet-i başarı” ve “su menbaı” manaların da müşterek olup isti‘mâlde karîne-i mu‘ayyene ile bu manalardan biri te‘ayyun eder. “Çalmak” lafzı da bunun gibidir, çañ çalmak, mal çalmak ma‘nalarında müşterektir.

Mecâz: Mevzû’un lehinde isti‘mâlîne karîne-i mâniâ‘ bulunduğu halde ma‘nâ-yı mevzû’un leh ile ma‘nâ-yı musta‘malün fih arasında bir ‘alâḫa (münâsebet) ile mevzû-u‘ lehinin gayrı bir ma‘nâda isti‘mâl olunan lafızdır. Mesela: “Şalât” lafzı luğatta “duâ” manasına olduğu halde, işlâḫ-ı şer‘de

* Bu eserin dış kapağında Müellifin şu sözü yer almaktadır: “ İşbu Eser-i ‘Âcizi, ‘Arabça telhîs ile merhum Cevdet Paşa’nın Belâgat-ı Osmâniyye’si esas ittihâz edilmiş ve diğere üdebâyı hâziranın bergüzîdelerine mürâcaatla tertîp ve telfik edilmiştir.” Eserin ilk baskısı 1329-1331 tarihinde Antalya (Nikola matbasın)da basılmıştır.

²⁴ Başarı Allah’tandır.

itobiad

“İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi”
“Journal of the Human and Social Sciences Researches”

Cilt: 4, Sayı: 4
Volume: 4, Issue: 4
2015

[989]

"namaz" manasına vaz' olunmuş olmakla dua manasında isti'mâl olduğu halde, luğata nazaran "hâkîkat" ve 'ışılâh-ı şer'a nazaran mecâz olur. Kezâ: "Cemi'" lafzı fenn-i luğatta; toplamak ve biriktirmek ma'nâsındır. Fenn-i naḥv-i 'arabîde; ikiden yukarı olan şeylerde isti'mâl olunan lafza 'ıtlâk olunur. Fenn-i ḥesâbda; bir cinsten olan bir takım adedleri toplayıp hâsılatı bulmak manasında isti'mâl olunur. İmdi, "cemi'" lafzı, fenni luğatta isti'mâl olduğu evvelki manada hâkîkat, sonraki manalarda mecâz olur. Fenn-i naḥv-i 'arabîde isti'mâl olduğunda ikinci manada hâkîkat, sâirlerinde mecâz olur. Üçüncüsü de böyledir. Mecâzın ta'rifinde bir 'alâka (münâsebet) lafzı var idi, bunu îzah edelim: Mesela "eli kılıçlı bir aslan gördüm" denildiğinde bu terkîbde "şecâ'atlı bir adam" gördüm demek manası murâd olunursa mevzû'un leh olan yırtıcı hayvan ile şecâ'atlı adam beyninde "'alâka ve münâsebet" şecâ'at olur.

Ve bu terkîbde mevzû'un lehine murâd olunmadığına qarîne "eli kılıçlı" lafzıdır. Zira ma'hûd hayvanın eline kılıç almadığı zâhirdir. "Bugün Ḥâtem-i Ṭâi bana bir kitap verdi" deyip "saḥî bir kimseyi" murâd etmek, "çeşme aktı" deyip

-3-

"suyu" murâd etmek, "feneri yak" deyip "mumunu" murâd etmek gibi, bunların kâffesi mecâzdır. Mecâz iki kısımdır: Bir kısmı mecâz-ı mursel ve bir kısmı dahi 'istiâ' redir. Eğer ma'nâ-yı mevzû'un leh ile ma'nâ-yı musta'melin fiḥ beyninde bulunan 'alâka²⁶ ve münâsebet, müşâbehet olmayıp ber-vech-i 'âtî zikrolunacak 'alâkalardan biri olursa "mecâz-ı mursel" ve eğer 'alâka-i mezkûra müşâbehet, yani ma'nâ-yı musta'melin fiḥiñ ma'nâ-yı mevzû'un lehe benzemesi olursa, o mecâza dahi "'isti'âre" derler. "Mecâz-ı mursel" olup müşâbehet olmayan 'alâkalar 29 dur ki ber-vech-i âtîdir: 1-Maşdariyyet, 2-Maḫhariyyet, 3-Mucâveret, 4-Cüz'iyet, 5-Külliyet, 6-Sebebiyyet, 7-Musebbebiyyet, 8-Kevn-i sâbık, 9-Kevn-i lâhık, 10-Maḫalliyyet, 11-Ḥâliyyet, 12-Âliyyet, 13-'ıtlâk, 14-Taḫyîd, 15-'Umûm, 16-Ḥusûs, 17-Ḳuvvet, 18-Lâzimiyyet, 19-Melzûmiyyet, 20-'İlliyyet, 21-Ma'lûliyyet, 22-Müte'allikiyet, 23-Mute'allekayyet, 24-Şartıyyet, 25-Meşrûtiyyet, 26-Dâliyyet, 27-Medlûliyyet, 28-Bedeliyyet, 29-Zıddiyyet 'alâkalarıdır.

1- Maşdariyyet: 'Alâkasıdır ki ma'nâ-yı mevzû'un leh ma'nâ-yı musta'malin fiḥiñ maḫalli şudûru olmaktır. Mesela: "el" zikrolunup elden şâdır olan "ni'met ve 'iḫsanı" murâd etmek gibi. Nitekim: "bu kadar kimseler onun eline bakarlar" deyip "'iḫsânına bakarlar", demeyi murâd etmek, "filan adam çok dil bilir", "filan adam tatlı dillidir", gibi ki "söz"

²⁶ Alâka: Zihnînin, bir kelimenin hakikî anlamından mecazî anlamına intikalini, geçişini sağlayan ilişkidir. Geniş bilgi için Bkz. Durmuş, İsmail "Mecaz" DİA, XXVIII, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003): 217-220.

murâd etmek gibi. Keza; “iki el bir baş içindir” deyip “ticareti” murâd etmek, bülbülün çektiği dili belasıdır.

Rağıb paşanın: “Eğerce fitnede ol sîm Sâ’id’in eli var. Belinde hançer sırtında medhali var”, beytin de “eli var”dan murâd maḥbûbuñ fitnede daḥl ve ḳudreti olduğunu îma etmek, “sakın ağzını açma” deyip “söz” murâd etmek, misalleri gibi.

-4-

2- Maḥhariyyet: ‘Alâkasıdır ki mevzû’un leh musta‘melun fihîñ maḥalli zuḥûru olmaktır. Meselâ: “el” zikredip “ḳudret” manasını murâd etmek. Nitekim: “Bu onun elinin altındadır”, “bu iş onun eliyle tekmîl olur”, “Bulgarların kimin eliyle isyan ettikleri malumdur”, “onun eli bükülmez”, “el elden üstündür” misalleri gibi.

3- Mücâveret: ‘Alâkasıdır ki mevzû’un leh ile musta‘melun fiḥ arasında mucâveret bulunmaktır. Meselâ: “Bostan dolabından su içtim” deyip “koğa”yı veya “oluğu” murâd etmek, “şu sebilden su içtim” deyip “tasını”, “koyun kırktım” deyip “yüñünü”, “bu ağaçtan” deyip “yemişini”, “camiden abdest aldım” deyip “çeşmeyi” murâd etmek gibi.

4- Cüz’iyyet: ‘Alâkasıdır ki ma‘nâ-yı mevzû’un leh, ma‘nâ-yı musta‘melin fihîñ cüz’ü olacaktır, yani bir şeyin cüz’ünü zikredip küllünü murâd etmek. Mesela: “İçimizde yabancı göz var” deyip “yabancı adamı” murâd etmek. Kezâ: “başın sağolsun” deyip “cemî‘ bedenini” murâd etmek. Osmanlılar öyle muharebe ettilerki düşmandan bir baş kurtulmadı, filanın evinde yedi baş var, bu kadar boğaz günde ne yer, yirmi raḳabeye mâliktir, cezveyi getir “kahve takımı”, hokkayı getir “yazı takımı”, bir dam yapmış “evi” murâd etmek. Kezâ: İsmi, İslam ismidir amaki doğduğundan beri alnı secde görmemiş bilmez hele mescid yolun. Misallerin cümlesinde “cüz’iyet” ‘alâkası vardır.

5- Külliyyet: ‘Alâkasıdır ki, ma‘nâ-yı mevzû’un leh, ma‘nâ-yı musta‘melin fihîñ küllü olmaktır. Yani bir şeyin küllünü zikredip ondan cüz’ünü murâd etmektir. Mesela: “Filanın şadâsını işitmemek için parmağımı kulağıma soktum” deyip “parmağın ucunu” murâd etmek, “araba kırıldı” deyip “tekerleğini”, “saat bozuldu” deyip “bir çarḫını”, “kayık delindi” deyip “bir tahtasını”, “ilm-i beyân okuduk” deyip “bir miktarını” murâd etmek.

-5-

Keza: *Hâzır oldum cenk için taktım silah ve seyfimi. Söyleyin hayvanımı hazırlasın sâyişlerim gibi.*

6- Sebebiyyet: ‘Alâkasıdır ki ma‘nâ-yı mevzû’un lehiñ ma‘nâ-yı musta‘melin fiḥe sebep olmasıdır. Yani sebep zikrolunup müsebbeb murâd olunur. Mesela: “Bu yağmur bizim hayvanları doyurdu” deyip yağmur sebebiyle hâsıl olan “otları” murâd etmek gibi ki lisân-ı ‘azbi’l-beyân-ı

‘arabda “رعينا الغيث”²⁷ denir, “اي النبات الذي سببه الغيث”²⁸. Kezâ: “Hayli para kazandı bu dükkân, müşterisi idi bütün ihvan²⁹” beytinde, para kazanan şey musebbeb mal olup mekân ise sebeptir. Kezâ: “Medâr-ı te‘ayyüş³⁰ olacak kadar bir hizmet buldum” deyip “parayı murâd etmek”, falan kalemiyle te‘ayyüş eder, misalleri gibi.

7- Müsebbbiyyet: ‘Alâkasıdır ki ma‘nâ-yı mevzû‘un leh ma‘nâ-yı musta‘melin fihiñ müsebbibi olmaktır. Mesela: yağmur yağarken “otlar yağıyor” deyip yağmuru murâd etmek gibi ki, lisânı ‘arabda: “أمطرت السماء”³¹ denir, “اي غيثاً مسببه النبات”³². Kezâ: Yeni ticarete heves eden kimseye “parayı buldu” deyip paraya sebep olan “iş” murâd etmek, Arapların “تأبط”³³ darbı meselide bundandır. Kezâ: Baş açıp³⁴ dedi ki rahmet geliyor, ‘ebr-u nîsan-ı ‘inâyet geliyor, rahmetten yağmur murâdtır. Rahmet insanlara birçok ‘aâtâyâ sebep olduğundan rahmet ‘ıtlâkına şâyan olmakla yağmur sebep ve rahmet, müsebbeb ‘add olunmuştur.

8- Kevn-i Sâbık: ‘Alâkasıdır ki hüküm zamanı itibariyle ma‘nâ-yı haqîkî ma‘nâ-yı mecâzî üzerine muqaddem olmaktır. Yani bir şeye zaman-ı ‘evvelde olduğu haliñ ismini ‘ıtlâk eylemektir. Mesela: “Hâkim Efendi, filan yetimin malını kendisine vermiş” denilip “evvelden yetim olan kimseyi” murâd etmek gibi ki kur‘ân-ı kerîm de “و اتو اليتامى أموالهم”³⁵ nazm-ı celîli bu kabildendir.

-6-

Kezâ: İhtiyar bir adama “çocuk”, “filan kâtilde katl olundu”, yemiş veren ağaca “fidan” demek gibi.

9- Kevn-i Lâhik: ‘Alâkasıdır ki hüküm zamanı itibariyle ma‘nâ-yı haqîkî ma‘nâ-yı mecâziye lahik olmaktır. Yani bir nesneye gelecekte olacağı halin ismini ‘ıtlâk eylemektir. Mesela: Üzüm sikan kimsenin “pekmez sıkıyorum”, şeker ezen kimsenin “şerbet eziyorum”, hiç okumamış çocuğa “hoca efendi” demek, yumurtacıların “on paraya bir tavuk” demesi, hacca niyet eden kimseye “hâcu’l-ğaremeyn” demek, muharebeye hazırlanan kimseye “ğazi” demek gibi. Kezâ: “Bir ağızdan olup terâne-perdâz, şarap sıkardı birkaç duhter-i nâz”³⁶, gibi ki şarap sıkılmayıp sıkılan üzümdür, ileride şarab olacak, misalleri, hep kevn-i lâhik ‘alâkasıyla mecâz-ı murseldir.

²⁷ Hayvanlarımızı yağmurla otlattık.

²⁸ Yani yağmurun sebep olduğu bitkiler ile otlattık.

²⁹ Kardeşler.

³⁰ Geçim kaynağı.

³¹ Ot yağdı.

³² Yani ota sebep olan yağmur yağdı.

³³ Kötülüğü koltukladı, yani yine birine kötülük yapacak.

³⁴ Baş aç: Mecazen: İyilik temenni etmek, dua etmek; beddua ve la‘net etmek.

³⁵ Yetimlere mallarını verin. en-Nisa: 4/2.

³⁶ Birkaç nazlı kız hep bir ağızdan makamla şarkı söyleyerek şarap yapmak için üzüm sıkardı.

10- Maḥalliyyet: ‘Alâkasıdır ki ma‘nâ-yı mevzû‘un lehiñ ma‘nâ-yı mecâziye maḥal olmasıdır. Yani maḥal zikrolunup ḥal murâd olunmaktır. Mesela: “Bu haberi sen köye sor” deyip “köy ahâlisine sor” demeyi murâd etmek, “bâb-ı ‘âlî karar vermiş” deyip “vükelâyı”, “meclisin kararı bozulmaz” deyip “meclisde bulunan zevâtı”, “mâlisorlar³⁷ isyan etmiş” deyip “ahâliyi”, “feneri yak” deyip “mumunu”, “hani sende o yürek?” deyip “şecâ‘atı”, “bâb-ı ser askerî rediflerin hududa sevki için emir vermiş” deyip “‘ümarâ-yi ‘askeriyeyi”, “donanma zât-ı şahâneyi selamladı” deyip “askeri”, “bakalım bu işe fetvâhâne razı olur mu” deyip “müftü efendileri”, “oluk akar”, “çay akar”, “dere akıyor”, “desti akmış”, “tencere kaynıyor”, “çeşme kesilmiş”, “havuz donmuş”, “hokka kurumuş”, “kandil yanmış”,

-7-

“on paraya bir tabak”, “içindeki muhallebiyi”, “bu teneke bir okkadır” “içindeki yağı” murâd etmek gibi. Kezâ: “Kilk-i terden akdı pertev su gibi târîhi tâm. Şadr-ı devrân eyledi icrâ bu dil-cu çeşmeyi”³⁸ beytin de ceryânı mâ’ yerine çeşme zikrolunmuştur. Bu misaller hep maḥalliyyet ‘alâkasına birer misâl-i vâzîhtir.

11- Ḥâliyyet: ‘Alâkasıdır ki ma‘nâ-yı ḥakîkîniñ ma‘nâ-yı mecâzîde mevcut olmasıdır. Yani ḥâlini zikredip maḥallini murâd etmektir. Mesela: “Pederim Allah’ın rahmetinde olsun” deyip rahmet kendisinde mevcut olan “cenneti” murâd etmek. Kezâ: “Gâh olur ğurbet vatan, Gâhi vatan ğurbetlenir”, mısrasındaki “ğurbet” kelimesidir. Zira kelimenin ma‘nâ-yı ḥakîkîsi ḥaric-i vatan bir maḥal demek değil, ḥaric-i vatandaki ḥaldir. Kezâ: “Şebb-i ḥulûl eyleyince ‘aks-i kâmer. Eder eşcâra şarmalar elbâs”³⁹ beyti de bu kabildendir. Çünkü elbâs olunan şarma değil, şarmalı libâsıdır. Kezâ: Namazdan çıktılar seyre gittiler, zavallı zahitler ne iş ettiler” beytin de namaz ve seyr hallerinden cami ve seyrangâh mahalleri kasdetmek gibi.

12- Âliyyet: ‘Alâkasıdır ki ma‘nâ-yı mevzû‘un leh ma‘nâ-yı mecâzînin âleti olmasıdır. Yani bir âleti zikredip ol âletle ḥuşûle gelen şeyi murâd etmektir. Mesela: “Orak biçtim” deyip “orakla biçilen şeyi”, “çapa kazdım” deyip “çapa ile kazılan bahçeyi”, “saat kaç” deyip “vakti” murâd etmek gibi. Kezâ Sabit’iñ: *Şeb-i Yeldâyı müneccimle muvaḳḳat ne bilir, / Mübtelâ-yı ğama sor kim geceler kaç sâ‘at*,⁴⁰ misaller gibi.

13- ‘İtlâk: Ma‘nâ-yı mevzû‘un leh muḥlâk olup ma‘nâ-yı mecâzî muḳayyed olmasıdır. Yani muḥlâk zikrolunup muḳayyed olan bir şeyi murâd etmektir. Mesela: “Kurşun attım” deyip “tüfenk ile kurşun attım” demeyi murâd

³⁷ Osmanlılar döneminde Arnavutluk’ta yaşayan katolik arnavutlara verilen ad.

³⁸ Islak kalemde taze bir su gibi aktı tarih-i tam. Zamane başköşe eyledi, ödül olarak gönlün aradığı bu pınarı.

³⁹ Gece geliverip ay yansıdığında, / Ağaçlara yapraklar elbiselik eder.

⁴⁰ En uzun gecenin hangisi olduğunu takvim yapanlar ve yıldız ilmi ile uğraşanlar ne bilsin! Aşk yüzünden gam müptelası olmuşa sorun ki geceler kaç saattir!.

etmek, zîrâ atmak muṭlaqtır, el vesâire ile olur, "tüfek ile attım" dediğinde muḳayyed olmuş olur.

-8-

Kezâ: "Üzüm aldım" deyip "yaş üzüm" veya "kuru üzüm" demeyi murâd etmek, daha sen adam olmayacak mısın? "mükemmel adam" murâd olunursa, bugün falan yere gittim "at, araba, vapurla gittim" demeyi murâd etmek, düşmanlarımız katlolundu "top, tüfenk, kılıç" ile demeyi murâd etmek. Bu misallerin kâffesinde "ıtlâk" 'alâkası vardır.

14- Takyîd: Ma' nâ-yı mezzû'un leh muḳayyed olup ma' nâ-yı mecâzî muṭlaḳ olmaktır. Yani muḳayyed olan şeyi zikredip ondan muṭlaḳ olan bir şeyi murâd etmektir.

Meselâ: "Bu askerler hep ana kuzusudur" deyip "ana evladı" demeyi murâd etmek gibi. Zîra "kuzu" koyun cinsine maḥsûstur. Muḳayyed olup bundan muṭlaḳ olan evlat murâd olunmuştur. "Çavuş üzümü aldım" deyip "muṭlaḳan üzüm aldım" demeyi murâd etmek, "analar yavrusuna ziyâde merhametlidir" deyip evladı murâd etmek gibi.

15- 'Umûm: 'Alâkasıdır ki ma' nâ-yı mezzû'un leh 'âm olup ma' nâ-yı mecâzî ḥâş olmaktır. Yani 'âm olan şeyi zikredip ondan ḥâş murâd eylemektir. Mesela: "Dâbbeyi" zikredip ondan ḥâş olan "feres – atı" murâd etmek, "hayvanı hazırla" deyip "atı" veyahut "hımarı" murâd etmek, "şu hayvana söyle uslu otursun" deyip "bir adamı" murâd etmek, "bu nasıl insan? Niçin okumuyor?" deyip "insandan Zeyd'i" murâd etmek, "hayvanı çekin" misalleri gibi.

16- Ḥuşûş: Ma' nâ-yı mezzû'un leh ḥâş olup ma' nâ-yı mecâzî 'âm olmaktır. Yani ḥâş olan bir şeyi zikredip ondan 'âm olan bir şeyi murâd etmek.

-9-

Meselâ: "Feres" zikredip "dâbbeyi" murâd etmek, "Zeyd'i baña çağır" deyip "bir insanı çağır" demeyi murâd etmek, "müslümandır adı ama başı secde görmez" gibi ki secde ḥâş namaz 'âmdır. Kezâ: *Yâ Rab! Nedir bu keşmekeş-i derd-i ihtiyâç? İnsanın ihtiyacı ki bir lokma nân'adır,*⁴¹ beytinde ki "nân" kelimesinin nev'i beşer için ḥıfz-ı hayâta sebep olacak me'külâtın 'umûmunda kullanılmıştır. Yani hayâta kâfi me'külâta musta' meldir. Kezâ: Şu görünen hayvan mıdır yoksa taş mıdır diyen kimsenin cevabında "atdır ya insandır ya katırdır 'ilah..." deyip bunlardan biriyle "hayvandır" demeyi murâd etmek gibi.

17- Kuvvet: Ma' nâ-yı mecâzinin ma' nâ-yı mezzû'un leh ile muttaşif olmaya şâlih olmasıdır. Meselâ: Bir ölmüş kuzuyu görüp "ne güzel koç imiş" demek yani büyüseydi güzel koç olacaktı. Yazı bilmeyen adama "kâtib" demekte

⁴¹ Allahım! Nedir bu ihtiyaç derdi çekişmesi? / Ki insanın ihtiyacı bir lokma ekmeğedir.

böyledir. Kezâ: Kırılıp yerinden kopmuş bir armut fidanını gördükte “vâh vâh ne güzel ve tatlı armut ağacı idi” demek gibi.

18- Lâzîmiyyet: Ma‘nâ-yı haqîkî ma‘nâ-yı mecâziye lâzım olmaktadır. Yani lâzımı zikredip onun melzûmunü murâd eylemektir. Meselâ: “Hasan efendiyi terbiye ettim” deyip “dövdüm” demeyi murâd etmek, “bugün çok yoruldu” deyip “çok gezdim demeyi”, “bu gece asla uyumadım” deyip “çok ders mu‘âlâ‘a ettim” demeyi, “filan zâtın yanında daha sen ağız açamazsın” deyip “söz söyleyemezsin” demeyi murâd etmek, çünkü söz söylemek için ağız açmanın luzûmü âşikardır. Re‘îsu‘l-Küttâb Arif efendini: “Sen ol kerîm-i kerem güster ü sühândânsın

-10-

ki ‘akl-ı kül açamaz şahn-ı meclisînde dehen” beytin de; “ağız açmak”dan murâd söz söylemektir. Kezâ: “Bu Cuma Ayasofya camiine gittim” deyip “Cuma namazını onda kıldım” demeyi murâd etmek gibi misaller hep luzûm ‘alâkasına birer misaldir.

19- Melzûmiyyet: Ma‘naâ-yı haqîkî ma‘nâ-yı mecâzîniñ melzûmü olmaktadır. Yani melzûmü zikredip lâzımını murâd eylemektir. Mesela: “Bugün çok çalıştım” deyip “yoruldum” demeyi, “bugün sabahtan beri bir şey yemedim” deyip “karnım acıktı” demeyi, “filan işi ol adama söyledim” deyip “ol adamı gördüm” demeyi murâd etmek gibi.

20- ‘İlliyyet: ‘Alâkasıdır ki ma‘nâ-yı haqîkî ma‘nâ-yı mecâziye ‘illet (mü‘eşşir) olmaktadır. Mesela: “Ateş” deyip “hararet” manasını murâd etmek gibi. Nitekim “şu hastanın vücudunda çok ateş var” deyip “çok hararet var” demeyi murâd etmek, “bu adamın kanı çok” deyip “vücudunun sıcaklığını” murâd etmek gibi.

21- Ma‘lûliyyet: Ma‘nâ-yı haqîkî ma‘nâ-yı mecâziye ma‘lûl olmaktadır. “Harareti” zikredip “ateşi” murâd etmek gibi. Mesela: “Ocağın harareti tencereyi kaynattı” deyip “ateşi” murâd etmek, “bugün çok buz var” deyip “soğuğu”, “gün doğdu” deyip “güneşi” murâd etmek gibi.

22- Mute‘alliyyet: ‘Alâkasıdır ki maşdarı zikredip ondan ism-i fâ‘ili veya ism-i mef‘ûlü murâd eylemektir. Mesela: “Darb”ı zikredip “dâribi” veya “medrûbu” murâd etmek, “çakmak” deyip “çakılan şeyi”, “kaymak” deyip “kayan şeyi”, “yanaşma” deyip “yanaşan” adamı murâd etmek gibi.

-11-

23- Mute‘allekiyyet: İsmi fâ‘il veya ismi mef‘ûlü zikredip maşdarı murâd etmektir. Mesela: “Kelâm-ı şâdık, kelâm-ı kâzib” deyip maşdarı olan “şidk ve kızbi) murâd etmek gibi.

24- Şartîyyet: Ma‘nâ-yı haqîkî ma‘nâ-yı mecâzînin şartı olmaktadır. Mesela: “Abdest alanıñ önünden geçilmez” deyip “namaz kılanı” murâd etmek. “Bugün cuma abdestini nerede aldıñ” deyip “namazını” murâd etmek gibi.

25- Meşrûtiyyet: Ma' nâ-yı haqîkî ma' nâ-yı mecâzîniñ meşrûtu olmaktır. Yani meşrûtu zikredip şartı murâd etmektir. Mesela: Hîn-i muhârebede "muşâlahaya karar verildi" deyip "şartlarına" demeyi murâd etmek, "namazda 'uzuvlarını üçer kere yıkamak sünnettir" deyip "abdesti" murâd etmek gibi.

26- Dâliyyet: Bir ma' nâya dâl olan lafız zikrolunup ondan o lafzın medlûlu murâd olunmaktır. Mesela: "Zeyd geldi" deyip ondan "Zeyd" lafzının medlûlü, yani ol ismin sahibi olan zâtı murâd etmek, "Hasan kitabı okudu" terkibde; "kitabı" mef'ûlü bihdîr demek. Zîrâ "Hasan ve kitabı" kelimeleriniñ lafızları fâ'il ve mef'ûlü bih olmayıp belki bunların müsemmaları fâ'il ve mef'ûlü bih olduğu zâhirdir. Kezâ: Elfâzı zikrolunup me'ânî irâde edilirse yine dâliyyet 'alâkası vardır.

27- Medlûliyyet: Medlûlü zikir, dâlli murâd etmektir. Meselâ: Türkçede "şıfat 'evvel mevşûf soñra gelir" denildiğinde şıfat ve mevşûfa dâl olan lafızlar demektir. Yoksa "kırmız-ı ev" terkibinde

-12-

kırmızılık evden 'evvel hâşıl olur demek değildir. Belki şıfata dâl olan "kırmızı" lafzı, mevşûfe dâl olan "ev" lafzından 'evvel getirilir demektir. Kezâ: Me'ânî zikrolunup elfâz kasd olunursa yine medlûliyyet 'alâkası vardır.

28- Bedeliyyet: 'Alâkasıdır ki bedelinden birini zikredip başkasını murâd etmektir. Meselâ: "Filan adam bir ayda on lira yedi" deyip "lira ile alınan şeyleri", "filan adam yalıtı ve konağı yedi, ekini tarlada iken, bostanı çiçekte iken yedi" deyip "akçeyi" murâd etmek, "yirmi lirayı eskitti" deyip "'eşvâbı" murâd etmek, "filan adam pederinin kanını yedi" deyip "kanı bedelinde i'tâ olunan diyeti" murâd etmek de böyledir.

29- Zıddiyyet: dır ki zıd bulunan iki şeyin birini zikredip diğeri murâd etmektir. Ahmak adama "zeki", arsız "edîb", câhile "âlim", korkağa "cesur", sağ eli ile yazı yazana "yesârî", ibadetde tekâsul edene "şöfi" demek gibi. Zikr-i 29 'alâkadan bazen birkaç tanesi i'tibârât-ı mütefâvite ile bir mağalden 'ictimâ-ı câizdir.

-13-

'Emsile-i Âtiyede Birer Birer Mecâz-ı Mursel 'Alâkaları Buluñuz

Uyandır çeşm-i cânu hâb-ı gafletten seher hîz ol
Çemen bülbülleriyle şubh-dem zikreyle Mevlâyı.⁴²

⁴² Seher vakti kalk da can gözünü gaflet uykusundan uyandır. Çemendeki bülbüllerle Mevlâ'yı zikreyle.

‘Îrâe-i tarîk⁴³: Çimen lafzından maksad eşcârlı, ezhârlı, belki havuzlu, cuybarlı bir yerdir.

Hâni bende o el hani o yürek? ‘Îrâe: Burada yürekten maksad cesarettir.

Kanı girye-gör ve sefk-i dimâ’ ile dâmenini âlûde etmekten ihtiraz et. ‘Îrâe burada “kan” lafzından maksad “İ’ dâm-i nüfûs”dur. Vaktini Hâlik’iniñ ibadetine ve bâhusûs efđal-u ‘ibâdât bildiği cihetle maĥlûkâtın refah ve saâdetini ‘istiĥsâl ĥidmetine hasretmiştir. ‘Îrâe: “Maĥlûkât” medlûl-u lazîmîsi insanlardır ve hattâ insanlarda bir kısım halkdır.

“Olur merhem cerâĥât-ı sinâna. ‘Îlâç olmaz veliyy-i zaĥm-ı lisana.”⁴⁴ ‘Îrâe; söz murâddır. Ĥurûf-u cârreniñ ‘evvelkisi bâ’dır, misal “أمنت بالله تعالى” gibi. Eyilik ağzına bakan aç kalır.

“Baña benden olur her ne olursa. Başım rahat bulur dilim durursa.”

‘Îrâe: “Benden” maksad “lisandır”. Ne kadar gemi varsa hepsi zât-ı şâhaneyi selamladılar. Sırp isyan etmiş, Karadağ teslim olmuş. řu talebe derse gidiyor “Bekir’i murâd”, řu kâtib pek mâ’lûmâtlıdır, “Ĥâlid’i murâd” etmek. Yere dökülmüş üzüm şirasını görüp “ne keskin sirke imiş veya ne tatlı pekmez imiş” demek, bu meselenin ancak seyf (ĥarb ma’nâsına) ile halli mümkündür. Bu köy güzel, lakin pek gölgesiz

-14-

“ağasız”, eliñize sağlık, tırnağlarınıza kesiniñiz, çiçekler güzel kokar, bu adam kimseye ağız açtırmıyor, Türk yalan yere yemin etmez. Ateşi yakınız. ‘Aĥâleti görmekten müte’ezzi olurum “‘âtılları”. O kimse ma’rûf adamdır onu İstanbul bilir. Bey kaleme gitti, efendi kahvede oturuyor. Bizim evden deniz gözüküyor.

‘İsti’âre

‘İsti’âre: Ma’nâ-yı mevzûa’ delâlet eden lafzı o ma’nâya beñzer, başka bir ma’nâya delâlet ettirmek için ‘âriyet olarak demektir. Meselâ: “Mâh” lafzı kâmere mevzû’ iken onu “güzel yüzlü kimse” ma’nâsında ‘isti’ mâl etmek gibi.

Teşbîhiñ ta’rîf ve ‘erkânı:

Teşbîh: Bir nesneyi bir nesneye beñzetmek mânâsınadır. Meselâ: “Zeyd şecâ’ atda arslan gibidir.” terkîbi gibi.

‘Erkân-ı teşbîh dördtür: 1-Müşebbeh 2-Müşebbehün bih 3-Vech-i şebeh 4-‘Edât-ı teşbîh.

⁴³ Yol gösterme, kılavuzluk etme.

⁴⁴ Kılıç yaralarına merhem olur / Fakat bir dostun açtığı dil yarasının ilacı olmaz.

Müşebbeh: Kendisi âhara teşbîh olunandır ki misalde "Zeyd" lafzı.
Müşebbehun bih: Kendisine başka bir şey teşbîh olunandır, misalde "arслан" lafzı.

Vechi Şebeh: Müşebbehiñ müşebbehiñ bihe beñzediği şeydir, buna "cihet-i câmia" da denir, misalde "şecâ'at" lafzı.

'Edât-ı teşbîh: Kendisinden teşbih ma'nâsı müstefâd olan edattır, misalde "gibi" lafzı.

Türkçede 'edavât-ı teşbîh şunlardır: "Gibi, nitekim, sanki, lin, gûyâ, meselâ, meğerki" lafızlarıdır. Bazen edât-ı teşbîh hâzif olunur, böyle olan teşbihlere "teşbîh-i belîğ" derler, "filan arslandır" denmesi gibi.

-15-

'İsti'âre dört kısımdır: 1-'İsti'âre-i' muşarraha, 2-'İsti'âre-i' mekniyye, 3-'İsti'âre-i tahtîliyye, 4-'İsti'âre-i temşîliyye.

'Erkân-ı 'İsti'âre üçtür: 1-Muste'âr 2-Muste'ârun minh 3-Muste'ârun leh. "Şecâ'atta yektâ bir adama arslandır" denildiğinde, aslanın manası olan yırtıcı hayvan "muste'ârun minh", teşcî' ve cevri olan adam "muste'ârun leh" ve arslan lafzı dahi muste'ârden ibaret olur. Demek ki: Müşebbehun bihin lafzına "muste'âr", müşebbehun bihin manasına "muste'ârun minh" ve müşebbehin manasına da "muste'ârun leh" denilir.

'İsti'âre-i Muşarraha: Yalnız muste'ârun minh zikrolunarak, muste'ârun leh karîne-i' muşâbehet delâletiyle murâd edilir. Meselâ: "Eli kılıçlı bir aslan gördüm" deyip de şecâ'atlı bir adam gördüm demeyi murâd eylemek gibidir ki yalnız "muste'ârun minh" olan yırtıcı hayvan zikrolunmuş ve "eli kılıçlı" karînesinin delâletiyle bir merd-i cevri murâd edilmiştir. İşte bu misalde "arслан" lafzına "muste'âr" ve o lafzıñ delâlet ettiği hayvana "muste'ârun minh" ve Zeyd'e "muste'ârun leh" ve bu terkîbi, tekellüm edene "muste'âr" derler.

Misâl-i diğeri: "Allah doğru yoldan ayırmasın" terkîbinin 'isti'âresi: -Kişiyi mahtûbuna 'işâlde- din doğru yola teşbîh olundu. Doğru yol zikrolunup din murâd olundu. "isti'âre-i muşarraha-i aşliyye" oldu. Kezâ: "'İltifât etmez güzâr eyler hırâmân şîr-i ner" mısırında dahi "'iltifât" karinesiyle "Şiraz"dan maksad şecî' ve bahâdır bir adam olduğundan, muste'ârun minh zikir ve taşrih kılındığından "'isti'âre-i' muşarraha"dır.

"Gâhî ki ol şîr-i yeke hışm ile tîğ alur ele
Olur, cihân pür-zelzele basdukca meydâna kadem."

beytinde tîğ karinesiyle "şîr" kelimesi racul-u şecî' de isti'âre-i mâl edilmiştir.

-16-

'İsti'âre-i muşarraha dahtî üç nevi'dir: 1-'İsti'âre-i muşarraha-i muhtlaka 2-'İsti'âre-i muşarraha-i mücerrede, 3-'İsti'âre-i muşarraha-i mureşseha.

Mureşşehanın ma'nā-yı luğavîsi "beslenmiş ve terbiye olunmuş ve kuvvetlenmiş"dir. **1- 'İsti'âre-i muşarraha-i muṭlaqa:** 'İsti'âreniñ qarînesinden başka muste'ârun lehiñ; ya muste'ârun mulâyimi olan bir şey zikrolunmaz ise ona "muṭlaqa" denir. Yukarki misaller gibi.

Sâbit'in: "Sen yine eski ḥar û eski palân
Kaçan adem olacaksın ḥayvân"

"Bugün ok atan bir arslan gördüm", tilkiniñ ḥilekâra, filiñ ekûla, kazıñ ahmaka 'isnâdı, hep muṭlaqaya birer misaldir.

2- 'İsti'âre-i Muşarraha-i Mücerrede: 'İsti'âre karinesinden başka birde muste'ârun lehiñ mulâyim ve münâsibi zikrolunursa "mücerrede" denir. Meselâ: "Bugün kahvehanede musellaḥ bir arslan oturuyordu" denildiğinde kahvehane "karîne" ve musellaḥ- ki muste'ârun leh olan cesuruñ mulâyimidir yani "tecrîd"dir. Kezâ: "Şu öküzde bir takım münâsebetsiz sözler söyleyerek gitti" misalide bu kabildendir.

Belîğın: "Ettiler fâidesiz müşteriyân-ı ta'zîb.
'Âḳîbet kalmadı ol-mehde bu 'evzâa' şekîb."

beytin de "meh'in" hiçbir mülâyimi zikrolunmayıp muste'ârun lehiñ mulâyimi olan "şekîb" gibi ḥaşîşa-i beşeriyye 'îrâd olunmuştur.

3- 'İsti'âre-i Muşarraha-i Mureşşeha: 'İsti'âre qarînesinden başka birde

-17-

muste'ârun minhin mulâyim ve munâsibi zikrolunursa mureşşeha nâmını alır. Meselâ: "Bir baḥr-ı 'amîḳ ile mubâḥaşe ettim" denildiğinde "mubâḥaşe" karîne-i isti'âre ve "'amîḳ" lafzı muste'ârun minhiñ mulâyimi olduğundan "mureşşeha"dir.

Belîğın: "Şarılp fuṭe-i müşkîn beline vefḳ-i merâm
Münḥasif oldu yine nişfına dek mah-i tamâm",

beytinde muste'ârun minh olan mâhiñ mulâyimi olan ḥasûf zikrolunup muste'ârun lehiñ mulâyimi zikrolunmamıştır.

'İsti'âre-i muşarraha: Lafz-ı muste'âr itibariyle "asliyye", "tebe'iyye" nâmıyla iki kısımdır. Eğer lafz-ı muste'âr "ism-i cins" veyahut "'alem" veya "masdar" olursa "isti'âre-i muşarraha-i asliyye" olur. Ve eğer lafz-ı muste'âr "muştekkâtan" yahut "harf-i edât" olursa "isti'âre-i muşarraha-i tebe'iyye" olur. Meselâ: "Bu at uçuyor" denildiğinde atıñ sekertmesi sur'atde kuşuñ uçmasına teşbîh olunarak "uçmak" masdarı, "sekertmek" manasında isti'mâl olunmakla "'isti'âre-i asliyye"dir. Ve ondan "uçuyor" fiilini alarak "sekerdiyor" manasında isti'mâl olduğundan "'isti'âre-i tebe'iyye" olur.

Buña göre bir 'isti'âre takdir edelim: "Filan adamın hâli söyledi" deyip "hâli delâlet etti" demeyi murâd ettikte, meramı ifade etmekte 'evvela "delâlet

etti" fiilinin maşdarı olan "delalet etmek" lafzı "söyledi" fiilinin masdarı olan "söylemek" lafzına teşbih olundu. "Söylemek" "delâlet etmek" manasında 'isti'âre olundu "'isti'âre-i' muşarraha-i' asliyye" oldu. Bu 'isti'âreye teb'an "söylemek" maşdarından muştâk kılınan "söyledi", "delâlet etmek" maşdarından muştâk kılınan "delâlet etti" manasında 'isti'mâl olunup "'isti'âre-i' muşarraha-i' tebe'yye" oldu. Kezâ: "Bu çocuğu babası hergün öldürür yine uslanmaz" terkiibinde

-18-

"öldürmek", "dövmek" manasında muste'ârdır. Kezâ: "Dersine çalışıp tahşil-i kemâlât eden çocuk dünya ve âhîretde sa'âdet buldu", "'ilim tahşil etmeyen çocuk maḥzûn oldu", "gazilere cennet kapısı açıldı" misalleride 'isti'âre-i' tebe'yye'ye birer misaldir.

Kezâ: "Nâzdan ḥâmûşsun yohsa zebânüñ duymadan
İstesen biñ dâstan söylersin 'ebrûlarla sen."⁴⁵

beytinde "söylersin", "ifade eylersin" manasında olduğundan yine 'isti'âre-i' tebe'yyedir. Harfe misal: "Filan adam bugün deñizdedir" deyip "deniz üzerindedir" demeyi murâd ettikde "de" 'edâtı "üzre" 'edâtı manasında isti'mâl olunmuştur. Kezâ: "Bu akılda adam olmaz, ders üzerinde iken lakırdı söylenmez, anda "üzerinde" duran var, durmayan var, bu ticaretten (de) çok fâide gördü misalleri, hep harfte 'isti'âre-i' tebe'yyedir.

'İsti'ârenin 'aksâm-ı 'erbe'a-i' asliyyesinden ikincisi "isti'âre-i mekniyye"dir. **'İsti'âre-i' mekniyye:** Bir şey zihinde diğeri bir şeye teşbih varken teşbihten yalnız muşebbeh zikir ve taşriḥ ve faḫaḫ muşebbehin bihiñ levâzımından bir şeyiñ zikriyle nefsinde muzmar olan teşbihe rumuz ve işaret etmekle yani muşebbehun bihiñ ḥavâşşından birinin muşebbehe 'izafeti şartıyla vucûd bulur. Mesela: "Ölümün tırnakları falana saplandı" denildiğinde "ölüm" nâfi' ve muzırır fark etmeksizin 'ihlâkda zihnen yırtıcı hayvana teşbih olduğundan zamîrde muzmar ve muşebbehun bih olan yırtıcı hayvanıñ levâzım ve ḥavâşşından olan "tırnak" ile ona rumuz ve işaretle zikir olunmuş olduğu gibi muşebbehe daḫî muzâf kılınmıştır.

Fâdil'in: *Ki henüz gonce-i' neşküfte iken
Ânı dest-ı 'ecel itdi pâmâl*

-19-

beytinde muşebbeh olan 'ecelden başka 'erkân-ı isti'âreden bir şey zikrolunmamış olduğu gibi, 'ecel bir şahs-ı ziyankâra teşbih olunup o da zikrolunmamıştır. "Ecel pençesi" terkibi daḫî 'isti'âre-i' mekniyyedir. Zirâ 'ecel muşebbehdir ve zihinde ḥâsıl olan muşebbehun bih "yırtıcı hayvandır".

⁴⁵ "Sen naz yüzünden söz söylemiyorsun; yoksa istesen dilin duymadan, kaşlarınla bin destan söylersin.

Ve ona telmîhen delâlet etmek üzere havâşşından mezkûr olan şey ise “pençe”dir ki muşebbeh olan “‘ecel” lafzına muzâf vâki’ olmuştur.

Kezâ: “Karadağ ‘isyân etti” deyip “Karadağ” lafzını bir adama teşbih etmek, “oluk aktı” deyip “oluğu” suya teşbih etmek, “çömlek kaynadı” deyip “çömleği” suya teşbih etmek, “fener yandı” deyip “fener” lafzını “muma” teşbih etmek, hep ‘isti’âre-i’ mekniyye yapmak câ’izdir.

‘İsti’âreniñ ‘aksâm-ı ‘erba’-i’ asliyyeniñ üçüncüsü “isti’âre-i’ taḥyîliyye”dir ki muşebbehun bihiñ havâş ve levâzımından olan bir emri, muşebbeh olan lafza ‘isnâd ve işbât etmekle ḥâşıldır. Yani “isti’âre-i’ taḥyîliyye” dâima ‘isti’âre-i’ mekniyyeniñ karînesi olup ondan ‘infikâki gayr-ı kâbilidir.

“Ecel pençesi” denildiğinde eceliñ zihinde yırtıcı ḥayvâna teşbîhi ‘isti’âre-i’ mekniyye olduğu gibi muşebbeh olan ‘ecel muşebbehun bihiñ havâşşından bulunan pençeyi ‘isnâd ve işbât etmek daḥî ‘isti’âre-i’ taḥyîliyyedir. ‘İsti’âre-i’ taḥyîliyye şu vecihlede ta’rif olunabilir:

Maksûd olan ma’nen hissen veya ‘aqlen taḥaḥkuḥ etmeyipde vehmiyyâtan ibaret olursa “‘isti’âre-i’ taḥyîliyye” denilir. “Ölüm pençesinden kimse kurtulmaz” cümlesinde “ölüm”ün yırtıcı ḥayvâna teşbîhi kuvve-i’ vâhimenin ‘iḥtirâ’ıdır. Ölüme yırtıcı ḥayvan pençesinin ‘izâfet ve işbâtı ise vehmiñ taşavvurudur. Binâen ‘aleyh murâd edilen ma’nâ hissi olmayıp sırf vehm ve ḥayâlâtdan ibaret olmakla bu cümle-i’ kelâmîyedeki ‘isti’âre “‘isti’âre-i’ taḥyîliyye” olur.

-20-

Nâbi’niñ: “Bâdı ‘ecel zemîne nihâl-ı vucûdını
Şaldı şikest eyledi ol serv-ḳâmeti”

beytinde ‘ecel bâd işbat etmesi bu kabildendir.

Dördüncüsü “‘isti’âre-i’ temşîliyye”: dir ki zihinde birkaç şeyiñ ‘ictimâ’ ve terkibinden ḥâşıl olan muşebbehde muşebbehun bihiñ ‘elfâz-ı murekkebesini ‘isti’ mâl etmekten ibarettir.

Mesela: Bir ḥusûsda mutereddid olan kimse hakkında: “Bir adım ileri gidiyor ve bir adım geri çekiliyor” denilir ki ol kimsenin bir işi işlemeye niyet ve hemen ondan ferâgat eylesinden bir hey’et ‘intizâ’ olunup ve bir şahsıñ bir adım ileri gitmesiyle bir adım geri çekilmesinden daḥî bir hey’et-i intizâ’ ile hey’et-i ‘ûlâ oña teşbîh kılınup hey’et-i şâniyye dâl olan ibare hey’eti ‘ûlâda ‘isti’ mâl olunmuştur.

“Vech-i şebah” dahi kâh ‘iḳdâm ve kâh içcâmdan muteferri’ olan hey’ettir.

Kezâ: Bir işi kimseye duyurmaksızın yapıp kendin yapmamış gibi duruyorsun diyecek yerde “samanın altından suyu salıverip kendin üzerine çıkıyorsun” demesi de bir “‘isti’âre-i’ temşîliyye”dir.

Aslı yoktur bilirim va ‘de-i’ vaşl-ı deheniñ

*Nâfile bal çalup ağzıma yalandırma beni*⁴⁶

beytinde "ağza bal çalmak" tabiri de "'isti'âre-i' temşîliyye" dir.

-21-

İsti'ârelere Âid Temrînât

*Ma'rifet cihânı tenvîr eder.*⁴⁷

'Îrâe-i tarîk: "Cihânı tenvîr" güneşe maşuşdur. Ma'rifetîñ fi'l-ḥaḳîḳa tenvîr-i cihân etmesi muḥâldir. Ma'rifet, feyz-i beḥşây-ı ezhân olmakta, tenvîr-i cihân eden şemse muşâbih tutulmuş, şemsiñ bir fiili ma'rifete 'isnâd olunmuştur. Ma'rifet cihânı tenvir eden bir güneş gibidir.

Zehr-i ḥasedle helâk oluyor.

'Îrâe: Ḥased zehirli bir nebât veya ḥayvana teşbih ediliyor. O nebât-ı maşuşâtından olan zehr "muste'âr" zikredilerek asıl muste'ârun minh olan hayvan veya nebât metrûk bırakılmıştır.

"Kalbime şimdi bir şu'â-ı ümîd nüfûz edebildi."

'Îrâe: Ümîd bir cism-i münîre teşbih edilerek maşuşâtından şu'â "muste'âr" mezkûr olduğu halde asıl muste'ârun minh olan "şems" metrûktur.

Rüzgâr bulutları süpürüyordu.

'Îrâe: Rüzgâr, süpüren bir insânâ teşbih edilerek maşuşâtından "süpürmek" zikredilmiş, muste'ârun minh meskûtun 'anh bırakılmıştır.

"O şahş-ı le'îm oralarda tohum-u fesâd ekıyor."⁴⁸

'Îrâe: Fesâd bir nebâta teşbih edilerek maşuşâtından "tohum" muste'âr mezkûr olduğu halde muste'ârun minh zikredilmemiştir.

"Semadan bir yere rahmet ve bereket nâzil olur. Lakin yerden semâya tozdan başka bir şey çıkamaz."

'Îrâe: Âlicenâb bir veliyy-i ni'met ile nankör bir luḫuf dîde ḥaḳḳında 'îrâd edilebilir. Âlicenâb veliyy-i ni'met "semâya" iyilikleri "yârân-ı rahmet ve berekete"

-22-

nankör luḫuf dide "yere", muḳâbeleten 'izhâr ettiği mu'âmele-i' ceyliyye "toza" teşbih edilmiş olur.

"Az zaman içre çok iş etmişdi. Sâyesi olmuş idi 'âlemgir.

Şems-i 'aşır idi 'aşırda şemsiñ. Zıllî memdûd olur zaman-ı kaşîr."⁴⁹

⁴⁶ Bilirim, aslı yoktur ağzına (dudaklarına) kavuşmanın vaadi. Boşuna, ağzıma bal çalup kandırırsın beni.

⁴⁷ Bilgi, dünyayı aydınlatır.

⁴⁸ O alçak adam oralarda fesad tohumu ekıyor.

Hiiddetinden ateş püskürüyor. Hiiddetinden doña kaldı.

İşte 'imtiḥān vakti geldi biz ise ḥālā bir şey öğrenmedik, deyip "'imtiḥān vakti geliyor" demeyi murād etmek.

Ölüm pençesinden kimse kurtulmaz. Ḥarîf bütün manasıyla bir şeytandır.

Biz öyle fenâ şeyi işlemeyiz deyip "işlemedik" demeyi murād etmek.

Cilvegâh-ı 'evliyâdır yıkma kalbin kimsenin.

'Îrâ'e: Kalb 'intifâ' da binâya teşbîh olunmuş, binânın lâzımı olan yıkma kalbe işbât olunmuştur. Yıkma maḥzûn etme ma' nâsınadır.

Filan adam ḥukmü giydi. Filan adam kurşunu yedi. Filan adam uslu oturmadığından sopayı yedi. Yaz eli uzattı. Kış palamarı çözdü. Filanın yüzü ayın ondördüne beñzer. Evim padişahın sarayına beñzer. Bugün bir değer ile görüştüm baña çok meseleler haber verdi. Fakir iken 'iktisâb-ı servet edene "derledi" demek. Hiiddetli adama "ateş püskürüyor" demek. Şiddetle dövülen bir tıfıla: "çocuk öldü gitti" demek.

Heyhât! Ey Zavallı kuş! Bu taḥassurları yalnız kendi nefsine 'atf etme. Zirât: Bu miḥnet-i ḥâne-i 'âlemde ben dahî şayyâd-ı bî 'emân-ı 'ecelden kurtulmak için 'ilticâ edecek bir cây-ı selâmet arıyorum... lâkin nereye gitmeli? Geri dönülmez, ilerisi meçhûl me'a mâ fiḥ nereye gitsek, o şayyâd-ı bî dâd seni ta' kıb edecek.

Şu arslan selâm vermedi geçti.

-23-

Tatarlar eşnây-ı hareketlerinde uçarlar.

Kuskunu, kulağı düşmüş hayvan gibi gezersin.

Bu ḥarîf deve kuşu gibi bir işe yaramaz.

Dinlerini dünyaya satanların dâd u sited ticaretleri menfa' at baḥş olmaz.⁵⁰

Ben seni bir kere ayağını ileri ve bir kere geri attığını görüyorum.

Eyvah bu yaz bahçede bizler yine yandık. Zira ki ziyan ortada bilmem ne kazandık.

⁴⁹ Az zaman içinde çok iş başarmıştı, gölgesi dünyaya yayılmıştı. Asrın güneşiydi, güneşinde ikinci vakti gibiydi. Gölgesi uzun fakat vakti kısaydı.

⁵⁰ Dinlerini dünyaya satanların alış veriş ticaretinden bir fayda sağlanmaz.

Kinâye

Kinâye: Bir kelimenin ma'ânâ-yı haķîkisi 'irâde olunabilmek üzere o kelime ile ma'ânâ-yı haķîkinin levâzımından bir şeyi murâd etmeye denir.

Meselâ: "Filan adamın kapısı açıktır" cümlesinde ol adamın şahîhan kapısı açık olmak manası 'irâde olunabildiği gibi ma'ânâ-yı haķîkinin havâşşından olan cûd ve seĥâ, keşret-i ihsânın daĥî ol adamda vucûdu murâd olunmuş olur. Kezâ: "Filan adamın kılıcının bağı uzundur". "Filan adamın kafası kalın yahut kafası büyük veya kafası etli" derler. "filan adamın çok yemeği pişer", "filan adam ekmeğine düşmandır", misallerde hep kinâyeye birer misaldir.

Kinânin nükteleri: Kinâyenin nükte ve sebep-i isti'mâlleri ğâyet çok ise de meşhurları bunlardır:

1- Mevşûfuñ hâlini îzâh ve beyân için isti'mâl olunur. "Pak-ı dâmen", "ehl-i 'ırz", "eli açıktır", "saĥîdir" gibi.

2- Mevşûfuñ hâliniñ miktarını beyân içindir. "Evin de bir gece bulunmaz bir de gündüz" deyip "çok gezer" ma'nâsını murâd etmek.

3- Mevsûfu medih için isti'mâl olunur. "Sofrası meydanda" deyip "saĥî" olduğu ve "keçesini sudan çıkardı", hâli hoştur" demeyi murâd etmek.

4- Mevşûfu zem içindir. "Eli bayraklı, yüzünün derisi soyulmuş" deyip "edepsiz, utanmaz" manalarını murâd etmek.

5- Kelâmı 'ihtîşâr için 'isti'mâl olunur. Birisinin evşâf-ı memdûhası söylenirken: "Cânım, o adam zamânemizde birdir" demek.

Ve evşâf-ı mezmûmesini söylerken: "O zât diyorsun, o adamın 'âr damarı

çatlamış" denildiği gibi.

6- Murâdını her kimseye anlatmamak içindir. "Olan oldu, gelen geldi" demesi gibi.

"Sarardı beñzi ĥasedden benimle yâri görüp.
Raķibi rû-siyeye bir ğarib renk oldu."

beytinde "beñzi sarardı" mükedder oldu demekden kinâyedir.

Kezâ: "'Înâyet her gece yüz tutsa 'isyânı ĥicâb olmaz.

Güneş doğduk da zîrâ perde-i zulmet niķâb olmaz."

beytinde "ĥicâb olmaz" demek "mâni' olmaz" demekten kinâyedir.

Kezâ: İĥvânınıñdan birisine kardeşçe şikâyet etmek isteyince "alâ tarîķi'l-kinâye "ettiğiniñ işi çok beğendim! Doğrusu mürevvetiñize diyecek yok!"

mağşadıñız; o işi beğenmediğini ve o zâtın mürüvvetsizlik ettiğini anlatmaktadır.

Ta' rîz

Ta' rîz ile kinâye beyinlerini bazılar tefrîk etmeyerek ikisi de birdir demişler. Fakat ta' rîflerine dikkat edilse fark meydana çıkar. Çünkü kinâye: Bir şeyi zikredib ondan o şeyin lâzımını murâd etmek, ta' rîfiyle mu' arrafdır. Ta' rîz ise: Mağşûd olan ma' nâya ' ihtimâl olduğu gibi maksûd olan ma' nânın hırlâfına dağî ' ihtimâli olan lafızdır ki, mütekellimin hâli, o ma' nânın anlaşılmasına qarîne olur.

Nitekim: Şuña buña bed mu' âmele eden bir şahsın yanında "insan-ı kâmil

-26-

ancak nâsa husn-u mu' âmale eden kimsedir" denir. Ve "sen insanı kâmil değilsin" demeyi kasd olunur.

Kezâ: "Allah diyen mağrûm kalmaz" ve "yalancının evi yanmışta kimse inanmamış" denirse birinci cümlede Hazreti Hağğa mütevekkil olmayanın her şeyden mağrûm, ikincide yalancının dâimâ mezmûm ve doğru bir söz vakt-i 'ibtîlâsında ğayr-ı mesmû' olduğu murâd edilse o muğatabın ahlâk ve 'ağvâline ta' rîzan söz söylenmiş olur.

Kezâ: Üstünü başını yırtan çocuğa: "Aferin şimdi seni sevdim", az ma' lûmâtlı birine "'allâme-i' cihân", 'âdî manzûmeler yazana "ikinci Kemal" demesi ta' rîza birer misaldir.

Kezâ: Bir âmirin, kaleme devam etmeyen bir efendiye "bey efendi! Zâtı' âlîñiz ğâlibâ geceleri çok meğğulsuñuz! O meğğüliyetin birazını buraya terk etseniz 'işâbet etmiş olursuñuz, demesi gibi.

Kezâ: Hiçbir mektubu alınmayan bir arkadaşa diğere bir arkadaşın, "yanıñızda mağcûbum, çünkü ihsân buyurduğunuz mektûbların hiç birisine cevap 'arz edemem!" yolun da, cevabı gibi hep ta' rîza misaldir.

-27-

'Emşile-i' Âtiyede Kinâye ve Ta' rîzi Tefrîk Ediñiz

Gülîstan'a nağze olarak "sünbülîstan" risâlesini te'lîfe kalkışana: Baharîstan ve bostan ve gülîstan, yetişmez mi ne lazım sünbülîstan, demesi.

Kişi yorgana göre lâzım uzatmak ayağın.

Filan kabakulak, kalın kafalıdır.

Şu görülen; iki ayağı üzerinde yürürse tırnakları geniş bir hayvandır.

Filanın evinde hayır yoktur.

itobiad

"İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi"
"Journal of the Human and Social Sciences Researches"

Cilt: 4, Sayı: 4
Volume: 4, Issue: 4
2015

[1005]

İkdamâtûnıza doğrusu taḥsinden başka bir şey denilemez çünkü mesâ-i vâki' aınızın netâyicini kimse 'inkâr edemez, deyip muḥâtabın çalışmadığını kendisine anlatmak.

Selam verdim rüşvet değildir diye almadılar. Hüküm gösterdim fâ'idesizdir diye mültefit olmadılar.

Ekerçe zahirde şûret-i 'itâ' at gösterdiler ama ziyan-ı ḥâl ile cem-i' suâlime cevap verdiler.

Eshâbı şervetten bir zâta ḥiṭâben: "Yaz geçti yine derd-i şitâ var⁵¹. Kış geldi henüz evde kömür yok",

beytini 'îrâd edipde kömür masrafını talebde bulunmak

-28-

‘İlm-i Bedî’

Kelâmıda sem'a şevk ve rûḥa şafâ verecek suretde tertîb ve 'intiẓâm bulunmak uşul ve kavâ'idini bildiren ilme "ilmi bedî'"⁵² denir.

'İlm-i bedî' iki kısımdır: 1-Ma'nâya 'âid olan muḥassinâta "muḥassinât-ı ma'neviyye", 2-Lafza 'âid olan muḥassinâta "muḥassinât-ı lafziyye" denir. Muḥassinât-ı lafziyyenin envâ-i' 'adîdesi vardır.

1-San'at-ı cinâsdır. İki lafzın ma'nâları muhtelif olduğu ḥalde teleffuzda birbirine muşâbih olmalarıdır.

Vâsıf'ın: *Dûş olup bir tâze yâra,
Cana açtım tâze yara,*

beytinde vâki' "tâze ve yâre" lafızları gibi ki mışrâ-ı' 'evvelde ki "tâze" genç ve "yâre" cânân ve mışra-ı' şânide ki "tâze" yeñi ve "yâre" cerḥa manasına olduğu gibi.

San'at-ı cinâsın daḥî 'aksâmı vardır:

1- Cinâs-ı tâm: İki lafzın nevî' ve 'aded ve tertîb-i ḥurûfta ve ḥarekât ve sekenâtta birbirine muşâbih ve musâvî olmasıdır.

Misâl: "Teveccüh ile dâniş-verân-ı dehre kazâ,
Verir efendi zarûrî hemân kazâyâ rızâ",

beytinde birinci "kazâ" hükûmet-i şer' iyye, ikincisi ise kader manasınadır.

Nefî' niñ: "Meclis-i 'erbâb-ı dil bir lahza sensiz olmasın.

Ḥurmetin inkâr eden 'âlemde ḥurmet bulmasın."

⁵¹ Yaz geçti yine kışın derdi var.

⁵² Bedî' hakkında geniş bilgi için bkz: Yıldırım, Suat, "Bedî'" DİA, V, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992): 319-320.

beytinde birinci “hürmet” harām manasına, ikinci “hürmet” ikram manasınadır.

Kezâ: “Şîr Şîr-i huvâr” da birinci “şîr” arslan, ikincisi süt demektir.

-29-

Kezâ: Câhile câh ile rifat mı gelir ‘âlemde
‘İlm-i efrâz ma‘ ârifdir olan sahibi tûğ,

Kezâ: Ruhsârını cânânîñ âyineye beñzettim.
Vâh vâh ne hata ettim ay’ı neye beñzettim?

Kezâ: Bağda mey içilüp nâleler eyler neyer.
Sesi çıkmaz ‘acaba bülbül uyur mu neyer.

Kezâ: Kısmetiñdir gezdiren yer yer seni.
Gâfil olma ‘âkıbet yer yer seni.

‘ebyâtı hep san‘at-ı cinâsa birer misaldir.

2- Eğer vücûh-u ‘erbea-‘i mezkûreden yalnız birinde ihtilâf bulunsa “cinâs-ı tâm” olmayıp başka bir isimle tesmiye olunur. Şöyle ki: ‘İhtilâf eğer harekât ve sekenâta ise “**cinâs-ı muharref**” denir. “Cübbetu’l-berd, cennetü’l-berd”, “câhil ya mufriğ veya mufreğ”, “a‘mâl-ü hayriyye‘ye şarf-ı efkâr edenler”, “devr, dur” misaller gibi.

Kezâ: “Genc-i istiğnâ ararsan yokla künc-i ‘uzleti” mısraı da bundandır.

3- Eğer ‘ihtilâf tertîb-i hurûfda ise “**cinâs-ı kalb**” denir, “rüzgar, zürgar” gibi.

4- Eğer ‘ihtilâf ‘aded-i hurûfda ise “**cinâs-ı nâkış**” denir, “‘âlî, mu‘âlî”, “fem, fâm”, “çeşm, çeşme”, “âb, serâb”, “der, dâr”, “dîvan, dîvâne”. Kezâ: “Derûnun pür-ma‘ ârif hem-nîşînin merd-i ‘ârif kııl.⁵³”

5- Eğer ‘ihtilâf hurûfun gayrisinde ise “**cinâsi lâhık**” denir. “Mârân” gibi bir birini sokmada “yârân”. Bir semm-i helâhildir adı

-30-

şoğbet-i aḥbâb, beytinde “mârân, yârân” gibi.

Kezâ: Âb-ı lutfunla “zaman” etti “zemîn-i” sîrâb. Tâbı kahrıyla kazâ düşmanı eyler tehdît, beytinde “zaman, zemîn” kelimeleri gibi.

2- **San‘at-i kalb**dir; O da kalb-i ba‘z, kalb-i kül isimleriyle iki kısma ayrılır.

1- **Kalb-i ba‘z**: Tertîb-i hurûfun tertîbi külliyyen olmayıp bazı hurûfta olmasıdır.

Lâmîî’nin: “Daḥl eder ḥuld-i berîne kaşrının her şafhası
Rağş urur ḥavzîñ içinde mihr ü meh şubḥ u mesâ”

⁵³ İçini (gönlünü) irfanla doldur, arkadaşım da ârif kimse olsun.

beytinde "dahıl" (دخل) ile "huld" (خلد), "kasr" (قصر) ile de "rakş" (رقص) kelimelerinde olduğu gibi.

2- Kalb-i küil: Tebeddülât kelimenin her harfinde vâki' olmaktır. Buda; kalb-i muntazam, kalb-i mu' avvec nâmıyla iki kısımdır.

1- Kalb-i muntazam: Bir kelimenin mevcûd olan hurufât sırasıyla soldan sağa doğru ma' kûsen okunduğunda yine kendisinde o mana zuhûr etmesidir, "iğbâl, lâbiqan"; "ateş, şitâ", "lâle, hilâl", "dâmâd" kelimeleri gibi.

"Elde buldu ' izzet ve ' irfân olur revây.
Yâver bize değildir emel-i şöhret veryâ"

beytinde "revây" ile "yâver".

Kezâ: Surûrî'nin: "Mûr gibi emrine kılmış içâ' at halk-ı Rûm
Râm oluptur nitekim Mûsâ'ya ey sû-mâr"⁵⁴

beytindeki "mûr" (مور) ile "Rûm" (روم) ve "râm" (رام) ile "mâr" (مار) gibi.

2- Kalb-i mu' avvec: Hurûfun tebdîl-i mağal etmesidir. "Mal, elem", "mâdih, aħmed", "şükür, şirk" gibi.

-31-

Kalb-i müstevâ: Bir cümle veya mısra' veya beytin solundan sağa doğru hurufâtın taħrîr ile yine asılın zuhûru yani iki taraftan kırâat olunduğunda mefhûmun bir olmasıdır.

Kur'ânı kerîmde "küllün fî felek,⁵⁵ "rabbeke fekebbir"⁵⁶ gibi.

Kezâ şâirin: "Meveddetühû tedûmu liküllî hevlin. Ve hel küllün meveddetühû tedûmu."

Kezâ: Âbi lebi la' l derd-i la' li bâ
Odur o rûha hûr-vâr devâ

beyitleri hep bu san' at üzere ' inşâ edilmiştir.

3- Sana' atı ' aqs ve tebdîldir: ' Aks ve tebdîl kelâmda bir cüz' ün cüz-ü ' âhar üzerine taqđim etmesine denir.

Her düzün bir yokuşu, her yokuşun bir düzü var.

Vehbî'nin: *Sevrînin dâiresi dâire-i' sûr oldu.*

Surûrî'nin: *Bûseñe cân vermiş iken verdi bûseñ baña cân.*⁵⁷

⁵⁴ **Mûr:** Karınca, **Rûm:** Anadolu, **Râm:** İtaat etme, **Mâr:** Yılan anlamına gelir.

⁵⁵ Geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O'dur. Bunların her biri kendi dairesinde dolaşmaktadır. el-Enbiyâ: 21/33.

⁵⁶ Sadece Rabbini yücelt. el-Müddessir: 74/3.

⁵⁷ **Bûse:** Öpücük.

Her kemâlin bir zevâlî, her zevâlîn bir kemâlî var. ‘Âdâtu’s-sâdât, sâdâtu’l-‘âdât,⁵⁸ kelâmu’l-mülûk mulûkü’l-kelâm, mulûkü’l-kelâm kelâmü’l-mulûk, misaller gibi.

4- Reddu’l-‘acz ‘ale’s-Şadr: ‘Acz: bir fıkranın nihâyet cümlesi ve şiirde bir beytin mısra-ı şânînin nısf-ı ahîridir. Şadr: bir fıkranın ilk cümlesi ve şiir de bir beytin mısra-ı ûlânın nısf-ı ‘evvelidir. Şadr ile ‘acz arasına dağî haşv derler. İşte şu ta‘rife göre reddu’l-‘acz ‘ale’s-Şadr demek:

Şadırdâ mezkûr olan bir kelimeyi ‘aczde zikir ile şadırdan etmekten ibarettir ki altı nevî’dir.

-32-

1. Manada müşterek bir kelimenin şadr ve ‘aczde bulunmasıdır. el-Hîletu terku’l-Hîle. Gûher şînâs-ı dând kader-i gûher, misaller gibi.

2. Nevi’: Mütecânis iki lafzın şadr ve ‘aczde bulunmasıdır. Kâfiru’n-ni‘meti ke’l-Kâfir.

Sâbit’in: “Sâ’ atîñ geldi dimektir ‘âşık-ı dil-ğasteye.

Sînesin açub nezâketle o sâ’ at gösteriş”,⁵⁹ misaller gibi.

3. Nevi’: Surette, manada müşterek bir kelimenin haşiv ile ‘aczde bulunmasıdır.

Fuzûlî’nin: *Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterem*

*Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedür,*⁶⁰ gibi.

4. Nevi’: Mutecânis lafzından birinin haşvda diğerinin ‘aczde bulunmasıdır.

Şâirin: *Demezdi ‘âli teşne karîb olmasa serâb*

Îmâ eder bu nûkte-i bir nekîn me’leh âl, gibi.

5. Nevi’: İştikâk sanatı hâvî olan iki lafzın şadr ve ‘aczde bulunmasıdır.

Şâirin: “Çekerek halka-i‘ tevhîde perî-rûları tesbih

‘Âkıbet öyle za‘îf oldu ki bir Hû çekemez”⁶¹, gibi.

6. Nevi’: İştikâk san’atı hâvî olan iki lafzın şadr ve ‘aczde veyahut haşiv ve ‘aczde bulunmasıdır.

Bağlaşm pehlû-yı nâz üzre çiçekli şâlinı

*Seyreden varsın desin bu hâlete dağ üstü bâğ,*⁶² gibi.

⁵⁸ Büyüklerin adetleri, adetlerin büyüğüdür.

⁵⁹ **Dil-haste:** Gönlü hasta, hasta gönüllü. **Sine:** Göğüs, yürek, kalp.

⁶⁰ Çılgına dönen kalbim için gerçi sevgiliden bir lutuf istiyorum; ama sorsa ki sevgili çılgın gönlümün arzusunu; bilmem onun da ne olduğunu, nedir?

⁶¹ Şeyh, peri yüzlü güzelleri zikir halkasına çeke çeke sonunda öyle zayıfladı ki bir ‘hû’ çekemez oldu.

⁶² Fâzıl, sevgilisi uğruna ızdırab çekmeye razıdır. Tek dostlarım sağ olsunlar ben yine yaralarımın üstüne bağ bağlarım der.

5-. **San' at-ı secî'**: Kelâm-ı menşûr, terâkîb ve ibarenin fâşılalarında veyahut birbirine ma' tûf olan cümle ve fıkraların nihâyetlerinde vâki' kelimâtın harf-i vâhitte tevâfuğ etmeleridir. Buda üç nevi'dir:

-33-

1- **Sec-i' muţarref**: Fâşılaların veya cümle ve fıkraların kelimât-ı ahîresi veznen muhtelif ve fakat harf-i ahîrleri muvâfık olmasıdır. Misal: Şeref-i ifzây-ı serîr-i saltanat ve hâmi-i' huķûķ hilâfet-i padişah âli himmet ve şehinşâh⁶³ mülk-ü sîret efendimiz hazretleri, gibi ki saltanat ile hılafet ve himmet ile sîret kelimelerinin harf-i ahîrleri muvâfık ise de vezn-i kelimâtta 'ihtilâf olduğundan "sec-i' muţarref" kabîlindedir.

Kezâ: Mehd-i insâniyet, mescid-i akşâ-yı diyânet, 'evvelîn-i dersîhâne-i' hikmet, dâru'l-mu' allimîn-i ma' rifet, numûne-i ' umrân-ı medeniyet, meşriķ-ı envâr-ı mu' addelet olan asya kıtası... gibi. Kezâ: Belâgatta kesb-i kemâl ve hukuk derslerini daği 'ikmâl eyledi, gibi. Peydâ, dilgüşâ, "avaz, nüvaz" da böyledir.

2- **Sec-i' mütevâzî**: Eğer fevâşıl-ı kelâmiyede ki kelimât hurûf-u ahîre ile beraber veznen daği tevâfuğ ederlerse ona "sec-i' mütevâzî" tabir olunur. Misal: "أبرد من البرد في زمن الورد"⁶⁴.

Kezâ: Ey şükûfe-i gülizâr ebû tâlib ve ey esedu'l-lâhu'l-gâlib ve ey mehter-i büster-i zemîn ve zemen ve ey ma' den-i cevher Hüseyin ve Hasan gibi ki: ber ile verd, tâlib ile gâlib, zemen ile Hasan kelimeleri gibi. Kezâ: Hamdünâ mağdûd ve senâyı nâ ma' dûd. Kezâ: Ondan sonra sâire-i nâs onlardan "üredi" ve nice şavimler ve sınıf sınıf insanlar "türedi", misallerin kâffesi "sec-i' mütevâzîdir" çünkü fâşılalar veznen mutevâfıķdır.

3- **Sec-i' muraşşah**: Her iki fâşılaların kelimeleri vezinde ve 'aded-i hurûfta tevâfuğ ederek harf-i revîleri dahi muvâfık olmasıdır.

Misal: Zübde-i vâkıfân rumûz-u daķâ'ik ve 'umre-i' sâkinân künûz-ü haķâyık efendimiz

-34-

hazretleri fıkrasında olduğu gibi.

Kezâ: "Eczâ-yı beşer câlib-i ta' cîl-i fenâdır.

'İbķâ-yı eser mûcib-i taşîl-i beķâdır," gibi.⁶⁵

Bize dağ üstü yine bâğ olsun / Tek benim dostlarım sağ olsun

⁶³ Şahlar şâhı, pâdişahlar pâdişâhı.

⁶⁴ En kötü hastalık zikir esnasında olandır.

⁶⁵ İnsan türü çabucak ölmeyi, yok olmayı gerektirir/ Bir eser bırakmak ise ölümsüzlüğü elde etmeyi gerektirir.

Sanâyi-ı Bedî'iyeden İkincisi, Ma'nāya Âid Olan Muhassinâtı "Muhassinât-ı Ma'neviyye" denir.

1- San'at-ı Tıbbî: ki muṭâbaqat ve tezâd dahi denilir, beyinlerinde tezâd ve diğere vecihle teḡâbul bulunan şeyleri cem' etmektir. Mesela: Beyaz ile siyahı, leyl ve nehârı, munḡık ile bekâyı ve dost ile düşmanı bir yerde cem' etmek gibi. Nitekim: *Eden vuslat-ı deminde fikr-i hicrân ağlasun gülsün. Dökenler eşek şâdiyi böyle her an ağlasun gülsün.* Kezâ: Fırsatı ġanimet bil, deme kış yaz oku yaz. Burada "bil" ile "deme" kelimeleri emir ve nehî olarak cem' olunmuştur ki buna "tıbbâq-ı selb" derler.

2- San'at-ı Murâ'ât-ı Nazîr: Mütenâsib şeyleri cem' etmektir. "Kalem, kalemtraş, hokka, miḡrâz, top, tüfek, kılıç, mızrak"ı bir yerde zikretmek gibi.

3- San'at-ı Meşâkile: Bir şeyi, sohbetinde bulunduğu bir şeyin ismiyle zikretmektir. Nitekim: Bir konağaya yalın ayak gelen bir fakire: Ne türlü yemek istersen pişirelim denilmesi üzerine, "bana bir çift ayakkabı pişirseniz" demesi gibi.

-35-

Buna karşı Araplar "أطبخوني جبة و قميصاً"⁶⁶ derler. Kezâ: Ağaç ġars etmekte olan bir çiftlik sahibine bir misafir gelerek "Ĥâtemi Ṭay gibi ġars et" deyipte in'âm ve iḡsân et manasını murâd etmek gibi. Kezâ: Baba – oğlum maṭbaḡta ne yapıyorsun? Oğul- yemek pişiriyorum. Baba –yemek pişiriceğine yazını pişirsen â, demesi gibi.

Kezâ: "Böyle şey hatıra gelir mi?" dendiğiy zaman "hatıra geldiğiyi bilmem fakat vukû'a geliyor!" sözüyle muḡâbele etmek. Kezâ: Kendi bazen gelir ama sözü gelmez kaleme, gibi misaller hep meşâkile şan' atındandır.

4- San'at-ı Aks: Kelamın bir cüzü diğere cüzün üzerine takdim olunduktan sonra bir 'aks olarak 'îrâd olunmaktır. "عادات السادات , سادات العادات"⁶⁷ ve "Bârî te'âlâ ölüden diri ve diriden ölü iḡrâc eyler" gibi.

'Aks san'atı ġâyet maḡbûldur. Fakat manasızlıktan ictinâb etmelidir. Meselâ: Sefihın pâresi yârenin sefihidir, desek manasız bir cümle söylemiş oluruz.

5- San'at-ı rucû': Bir sözü söyledikten sonra nükreten onu naḡz etmektir.

Misâl: "Ĝuş et gönül beyân-ı miyân söylerim sana,
Yok, belki rişte-i dil ü cân söylerim sana."⁶⁸

Kezâ: *Edenler dûr cânândan beni cânında bulsunlar,
Ĝalat dedim değıl cânında cânânında bulsunlar.*⁶⁹

⁶⁶ Bana cübbe ve gömlek pişirin.

⁶⁷ Büyüklerin âdeti âdetlerin büyüğüdür.

⁶⁸ Dinle gönül açık bir şekilde söylerim sana / Yok belki mesleğim canı gönülden söylerim sana.

Kezâ: "Ruhsârını cânânın âyineye benzettim.
Vâh vâh ne hata ettim ay'ı neye benzettim?"⁷⁰

-36-

6- San' at-ı cem': Mute' addid şeyleri bir hükümde cem' etmektir.

Misâl: "Aşka düşmüş 'ibtidâ bir nây, bir ben, bir gönül!
Dağ, dağ-ı 'ibtîlâ bir nây, bir ben, bir gönül."⁷¹

Kezâ: Dil ateş, dîde ateş, sîne ateş, rûy-u yâr ateş.

Kezâ: "Göz siye, müjgân siye, ol hâl ve 'ebrûlar siye. 'Âkıbet mecnûn eder
bir gün bu sevdâlar beni", gibi.⁷²

7- Tefrîk: İki şeyin beynindeki fark ve tefâvütü beyan etmektir.

Bâkî'nin: "Seni Kısra'ya 'adâlette mu' âdil tutsam,
Başkadır sende devlet-i dîn ü îman."⁷³

Kezâ: "Ruğunla mihr-i âlem-tâba kimdir söyleyin birdir,
O ecsâme senin ruhsârın 'ervâha mü'eşşerdir", gibi.⁷⁴

8- Leff ü Neşr: Mute' addid şeyler zikrolunduktan sonra her birine âid olan hükümler 'îrâd olunmaktadır iki kısımdır: Kısım-ı 'evvel "muretteb", kısmı şânî "ğayr-ı muretteb" dir.

1- Leff ü neşr-i muretteb: Elfâz-ı menşûre ve melfûfenin 'ale'l-merâtib yekdiğerine mutekâbil olmasıdır.

Misâl: "Bağa gel kıdd ü ruh u hâlîñ görüp olsun hacîl
Serv gülden, gül karanfilden, karanfil lâleden."⁷⁵

Kezâ: "Âhû zi-tü âmûht be-hengâm-ı devîden,
Rem-kerden ü istâden vabes nigerîden
Pervâne zimen-i şem' zimen-i gül zimen-i âmûht
Efrûhten ve suhten-ü câme deriden"⁷⁶

⁶⁹ Beni sevgiliden ayrı düşürenler canlarından bulsunlar / Yanlış söyledim canlarında değil sevgililerinden bulsunlar.

⁷⁰ **Ruhsar:** Yüz. **Ayine:** Ayna.

⁷¹ **İbtidâ:** Başlangıç. **Nây:** Ney. **İbtîlâ:** Belâ, denenmek, imtihan edilmek.

⁷² **Siye:** Siyah. **Müjgân:** Kirpik. **Ebrûlar:** Kaşlar. **Âkıbet:** Son. **Mecnûn:** Deli.

⁷³ Bu beyitte, "Kısra" ile karşılaştırılan "sen" arasındaki ortak özellik "adalet" ve "devlet" kavramlarıyla belirtildikten sonra, "sen"deki "devlet", "dîn" ve "îmân" başkadır denilerek aradaki fark açıkça vurgulanarak tefrîk yapılmıştır.

⁷⁴ **Âlem-tab:** Âlemi aydınlatan.

⁷⁵ Bu beyt Nâbî'ye aittir. Durmuş, İsmail – Saraç, M. A. Yekta "Leff ü Neşr" DİA, XXVII, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003) s. 123.

Anlamı: Bağa gel, boyunu, yanaklarını ve benlerini görüp; servi gülden, gül karanfilden, karanfil lâleden utansın.

⁷⁶ Ceylan, koşma hengâmında senden öğrendi / Dizginlemeyi, durmayı ve geriye bakmayı;
Pervane, mum ve gül de benden öğrendi / Tutuşmayı, yanmayı ve elbisesini yırtmayı.

Kâzım paşanın tercümesi: “Öğrendi ğazalân-ı cihân ey gözi âhû. Kaçmağı atlamağı dönüb bakmağı senden.”

-37-

muştak eyledi pervâne ve şem^ç ve gül-ü şadırın, yanmağı yakılmağı yaka yırtmağı benden, beyt-i şânîlerinde “pervâne, şem^ç gül” elfâz-ı fârisîde “efrûhâten, sûhâten, câme derîden”. Ve türkîde “yanmak, yakılmak, yaka yırtmak” lafızları leff olunmuştur.

2- Leff ü neşr-i muşevves: Elfâz-ı menşûre ve melfûfenin muntazamen ve ‘ale’l-merâtib gelmesidir.

Misal: “Fikr-i zülfün dilde, tâb-ı sûz-ı ‘aşkın sînede
Nârdır külhanda ğûyâ mârdır gencînede.”⁷⁷

Kezâ: “Zülfünle ruğun muşhaf-ı hüsnünde nigârâ
Tefsîrin eder âyet-i nûr ile duhânın”

sırası gözetilmeyerek “tefsir”, “âyet-i nur”dan evvelce zikrolunmuştur.

Kezâ: “Aks-i rûyun suya salmış saye zülfün toprağa
‘Anber etmiş toprağın ismin, suyun adın gülâp,”⁷⁸ gibi.

9-Tecâhül-ü ‘Ârif: Bir nükteye binâen ma^ç lûmu ğayr-ı ma^ç lûm siyâkında ‘îrâd eylemektir.

Mesela: “Bir nihânîce tebessüm de mi sığmaz cânâ
Söyle billâh dehenin o kadar teng midür.”⁷⁹

beytinde fem-i cânânın küçüklüğünü medihte mübâlağa için istifhâm tarîkine gidilmiştir.

Kezâ: *Şeb midir bu ya sevâd-ı ah-ı pinhanım mıdır
Şem-i meclis şu ‘le-i dağ-ı nümâyanım mıdır,*⁸⁰

beytinde “tûle” ve “tahayyur” nüktesine binâen istifhâm yolu ihtiyâr edilmiştir.

10- Tevcîh: Ki sözü iki muhtelif manaya muhtemel olarak ‘îrâd eylemektir.

-38-

Nitekim: Yek çeşm-i terzi baña bir palto dikmiş kâşki iki gözü de siyah olaydı, diyen kimse paltodan memnun olup ta terzinin görür gözü gibi diğer

⁷⁷ Saçının gönüldeki düşüncesi sanki hazineyi bekleyen bir yılan, aşkının sinedeki yakıcı harareti de külhandaki ateştir.

⁷⁸ Yanağının aksini suya, saçının gölgesini toprağa salmış; toprağın adını anber, suyunkini gülsuyu etmiş.

⁷⁹ Ey Sevgili! Söyle, dudağın o kadar mı küçüktür? Gizli bir tebessüm de mi sığmaz.

⁸⁰ **Şeb:** Gece. **Sevad:** Siyahlık, karalık. **Pinhan:** Gizli. **Şem:** Koku. **Nümâyân:** Görünen, meydana gelen, ayan, âşikâr.

gözünün dahi görür olmasını temenni eylemek yahut nâ hoşnûd olup ta görür gözü hakkında beddua etmek manalarını muhtemel olur.

Kezâ: "Tek gözüyle bunu yazmış hattât / Kâşki ikisi bir ola idi." beyti gibi ki yazısı ya güzel veya kötü olduğuna göre.

11-Tevriye: Ki ibhâm dahi denilir. Bir lafzın qarîb ve ba'îd iki manası olup ta qarîne-i' hafiyeye 'itimâden ma'nâyı ba'îdi 'irâde olunmaktır.

Mesela: *Her yana bûy-ı kâkülünü târmâr ider*
Kalmaz şabâya itdiği bu rûzgârdan,⁸¹

beytindeki "bu rûzgâr" lafzı gibi ki, ma'nâ-yı qarîbi "yel" ve ba'îdi "zaman" manası iken burada ba'îd manası ma'îd'dir.

İşbu tevriye san'atı mücerrede, müreşşaha, mübeyyene, müheyye-e isimleri ile dört nevi'dir.

1-Tevriye-i' mücerrede: Ma'nâ-yı qarîb ile ma'nâyı ba'îdin levâzımından hiçbir şeyin mezkûr olmamasıdır.

Şâirin: "Sordum nigârı dediler ahhâb
Semt-i Vefâ'da doğru yoldadır."

beytinde olduğu gibi ki vefâ ile doğru yoldadır lafızlarının ma'nâ-yı qarîbi İstanbul'da vefâ mahallesindeki sokak olup ma'nâ-yı ba'îdi ise nigarın vefâdar ve ehl-i 'ırz ve namus olması cihetle burada hiç birinin levâzımı zikrolunmayarak ma'nâ-yı ba'îd kasdolunmuştur.

2-Tevriye-i' Mûraşşaha: Ma'na-yı qarîbin levâzımından birinin mezkûr olmasıdır.

-39-

Naib'in: "Mâmelek hâkester oldu kendisi gül öksüzü
Kaldı işi 'eltâf-ı rahmâniyeye.
Hanımsözü edup 'îrâş sevdâyı cenûn,
Şimdi isti'dâd kesb etti süleymâniyeye",⁸²

kıtasında "süleymâniye"nin ma'nâ-yı qarîbi dâru'l-mecânîn meşhur ve ba'îdi mevşile-i Süleymâniye denilen rutbe-i 'âliye olup tevriyenin ma'nâ-yı qarîbi levâzımından cenûn lafzı zikrolunmuş isede ma'şad ma'na-yı ba'îddir.

3- Tevriye-i' mübeyyene: Ma'na-yı ba'îdin levâzımından lafz-ı tevriyeden 'evvel veya sonra zikrolunmasıdır.

Şâirin: "Kûyunda nâle kim dil-i 'uşşâk'dan kopar.
Bir nağmedir Hicâz'da 'uşşâk'dan kopar"⁸³

⁸¹ **Bûy:** Koku. **Kâkül:** Alın Saçı. **Sabâ:** Sabah.

⁸² Mâmelek: Sahip olduğu şey. İsti'dâd: Gerekli şeyleri hazırlamak. Kesb etti: Kazandı, edindi.

beytinde hicaz lafzının ma‘na-yı qarîbi kıt‘a-i‘ mübâreke-i ma‘lûme ve ba‘îdi musikideki makam olup burada ba‘îdin levâziminden olan nağme ‘evvelce zikrolmuş ve yine ma‘na-yı ba‘îd kastedilmiştir.

4-Tevriye-i‘ Müheyye‘e: Tevriye iki lafızdan biriyle müheyye‘e etmektir.

‘İzzet Molla’nın: *Koyup kaldırmadan ikide birde.*
Kazan devrildi söndürdü Ocağı.

beytin de ocağı tevriyesini kazan lafzı tehyi‘e etmiştir. Çünkü yeniçerilerin kazan kaldırma tabiriyle olan arsızlıkları pek meşhurdur.

Telvîh⁸⁴: Mağsûd ile ğayr-ı mağsûd arasında vesâ‘îti intikâliyyenin mute‘addid olmasıdır.

Şairin: “Anlarım her biri Bey’den sayılırsa da lîk
Birinin hânesi meftûh birinin ceybi delik”⁸⁵

beyti gibi ki hânesinin meftûh olmasından keşret-i zevât ve ondan keşret-i ‘î‘âma ve ondanda mükrim olmasına ve cebi delikten, cebinde bir şey durmadığına, ondan parasızlığa

-40-

ve ondanda ‘adem-i kereme inçikâl olunmak gibi.

Remz: Mağsûd ğayr-ı mağsûd arasında vesâ‘îtin kalîl olmasıdır.

Şâirin: “Bir kısa bir uzun âdemle tarîkdaş oldum. ‘Ârif añlar ki bu yolda
nelere dûş oldum”⁸⁶, beyti gibi.

Telmîh: İbarede zikr-i mesbûk olmayan bir kıssaya veya mişl-i sâ‘ire hükümde bulunan bir fıkraya veya bir şi‘r-i meşhûra işaret eylemektir.

Zekâi’nin: “Nur-ı Faḫr-i‘ Âlem’e eyle teveccüh dâima.
Mah-ı kalbin ile enküşti-i ‘inâyet iki şakḫ.”

⁸³ **İlk anlamı:** Ey sevgili! Senin mahallende kopan çığlıklar, sana hasret çeken gönüllerin eseridir. O öyle bir nağmedir ki sanki Kâbe’ye varmış hak âşıklarının ağlayışlarını andırır.

İkinci anlamı: Ey sevgili! Senin meclisinde duyulan terennümleri, hicaz veya uşşak makamından şarkılar sanma. Bilakis onlar, sana hasret ve özlem duyan âşıklarının istemeden dışa vurdukları iç geçirmeler, öykünmelerdir.

⁸⁴ Nusrettin Bolelli, Belâgat isimli eserinde Telvih’i Belaga’tın Beyân bölümünden kinayenin kısımları arasında zikrederken Bosnalı Süleyman Fikri Bedî’ İlmi içerisinde zikretmiştir. Bkz. Bolelli, Nusrettin, *Belâgat (Beyân-Me‘ânî-Bedî’ İlimleri) Arap Edebiyatı*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları 2011.

⁸⁵ Söz konusu edilen iki beyden birinin meftûh ziyaretçisi çok, yedirip içiren yani ikramcı ve varlıklı olduğu vurgulanırken, diğerinin ceybi delik: cebi delik fakir olduğu, cebinde para durmadığı ve hatta cimri olduğu anlatılmak istenmiş, böylece uzak ve yakın anlamlar arasında ilgiler düşündürülmüştür.

⁸⁶ Bu beyitte, kısa ve uzun kelimeleriyle adamın boyu kastedilmemiştir. Kısa kelimesiyle fitneci olduğu, uzun kelimesiyle de ahmak olduğu anlatılmak istenmiştir. Zira malum sözdür ki (benim hiç tasvip etmediğim) kısa boylular fitneci uzun boylular da ahmak olurmuş.

beytinde fahr-i kâinât efendimizin 'inşikâk-ı kamer mu'cizesine işaret olunduğu gibi.

Kezâ: "Ey nâme sen ol mâhlikâdan mı gelirsin
Ey hüdhüd-i ümmîd Şabâ'dan mı gelirsin"⁸⁷

beytinde bir kıssa-i meşhûreye işaret olunduğu gibi.

Kezâ: "Sinesinde sanma bostandır o mühr-ü 'işmetin
Şağ edip koymuş yed-i i' câz mâhî koynuna", gibi

bundaki telmîh: Şağku'l-kamere aittir.

Lağz: Doğrudan doğruya bir ismin 'istihrâcı ma'lûb olan sözdür. O sözde ma'lûb olan ismin ya taraflarına işaret olunur veyahut 'evşâfı zikredilir.

Şâirin: "Sefînenin başı girse limana, o memdûhun ismi çıkar meydana"

sözü gibi ki "Süleyman" ismi murâd edilir.

Muzâvece: Şart ve cezâda iki mana beynini birleştirmektir.

Nâbî'nin: "Ben pür olsam ol tehîdir ol pür olsa ben tehî
Sağar mıdır bu bezmi gamde hem-meşreb baña."⁸⁸

birinci şart "ben bir" olsam, ikinci şart "ol bir" olsa olup, birinci cezâ "ol nehîdir" ikinci cezâ "ben nehî" olmakla mısra-ı şânî

-41-

aşkâmınca bunlar birleşmiştir. Yani iki mana arasında izdivâc îkâ' edilmiştir.

Cem' ma'a't-tefrîk: 'Evvelâ cem' ba'dehû tefrîk etmek yani iki şeyi bir manaya idhâl ve sonrada cihet-i mufârahatleri ta'yin eylemektir.

Şâirin: "Fevechuke ke'n-Nâr fî zavihâ. Ve kalbî ke'n-Nâri fî hürrihâ"⁸⁹

beytiyle bunun meâlen tercümesi olan:

Husnî'nin: "Vech-i pâkın nâre benzer şu'le-i 'efrûz olmada
Dilde benzer nâre ammâ kim 'alev-i sûz olmada"

beyti gibi ki vech ile dil mana-i nâra idhâl edilmiş ve fakat şu'le efrûz, 'alev sûz sıfatlarıyla ayrılmıştır.

Kezâ: "Binâ-yı intizâm-ı dîn ü dünyâya edip âlet
Zebâna nuṭk vermiş, gûşa vermiş kuvvet-i işgâ"⁹⁰

⁸⁷ Bu beyt Nâbiye aittir. Bknz: Uzun, Mustafa "Telmîh" DİA, XL, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011) s. 409.

⁸⁸ Ben dolarsam o boşalır, o dolu iken ben boş kalırım. Bu gam meclisinde bana hem-meşreb olan kadeh midir?.

⁸⁹ Senin yüzün aydınlıkta ateş gibidir. Benim kalbim de hararetinde ateş gibidir. Bkz. Bolelli, Nusrettin, *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları 2011.

beytinde “dil” ile “kulak” birlikte ‘intizâm-ı dîn ve dünyâ binâsına âlet olduğunu bildirdikten sonra her birine bir hâşşa ile tefrîk olunmuştur.

Cem’ ma’ a’t-takşîm: Eşyâyı mute‘ addide bî hüküm-ü vâhidde idhâlden sonra ta‘ yîn-i merci‘ edilerek takşîm edilmektir.

‘Unşurî’nin: “Dü çizrâ harekâtes hemî dü-çîz dehed
‘Ulumrâ derecât u nücûmrâ aḥkâm,” gibi.

Kezâ: “Bir gelür zevk-i âşinâ-yı ‘aşka lutfü ve kahr-yâr
Birini dost arzû eyler birin aḡyârı hâr.”⁹¹

beytinde lutf ile kahr bir hükme ‘ircâ‘ olunduktan sonra arzûy-u dost ve aḡyâr ile takşîm olunmuştur.

Cem’i’ ma’ a’t-tefrîk ve’ t-takşîm: İki şeyi ‘evvelen cem’ şâniyen tefrîk şâlisen takşîm eylemektir.

Şairin: “Leb-i yâre ‘akîk-i nâb dedim. Mu‘teriz oldular bütün yâran,

-42-

Dediler sengpâre-i yemen o. Bu ise gerd-i çeşme-i havyan’⁹², kıtasında olduğu gibi ki mısra-i ‘evvelin “leb-i yâr” ile “‘akîk-i nâb” ‘ictimâ‘ etmiş ve mısra-i ‘şânî hükmüyle tefrîk edilmiş ve beyt-i şânî ile her biri takşîm olunmuştur.

San’ at-ı ‘iktibâs: Tezyîn-i kelâm için âyet-i kerîme ve ‘aḥâdis-i şerîfe bazısını ‘irâd etmek fakat âyet ve hadis olduğuna işaret etmemek şarttır.

Mesela: Şakir Ahmet Paşa’nın:

“Bestir erbâb-ı fikrete bu ḥiḥâb. Fe’tteku’l-lâh yâ uli’l-elbâb
Kıl huvallâh ile dili memlû. ‘Ellezî lâ ilâhe ‘illâ Hû”, gibi.⁹³

San’ atı tekfîr: Bir ibare veya bir fıkrâ içinde bir kelimeyi veya bir tabiri tekrar etmektir.

Hâmi-i Âmidî’nin: “İ’ timâd etmez isen o rumḥun tecrübeye
İşte levḥ, işte kalem, işte kütüb, işte fuḥûl,” gibi.

Kezâ: *Dil ateş dîde ateş sîne ateş, rûy-u yâr ateş.*

⁹⁰ Bu beyt Nâbî’ye aittir. Bknz: Yetiş, Kâzım, - Kılıç Hulusi, “Cem” DİA, VII, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993) s. 276.

⁹¹ Şâir, sevgilinin “lutf” ve “kahr”ını belirtip, onları “bir gelür” yargısı altında birleştirerek cem’ yaptıktan sonra, “arzu” konusunda “dost” ve “aḡyâr”ın arzuları biçiminde takşîm edip cem’ ma’ a’t-takşîm yapmaktadır.

⁹² Şair ilk mısradaki sevgilinin dudağını saf akikle birleştirerek cemetmiş, ikinci mısradaki itiraz üzerine onları birbirinden ayırmış, üçüncü ve dördüncü mısralarda birinin Yemen taşı, diğersinin âb-ı hayâtta bir zerre olduğunu belirterek takşîm cihetine gitmiştir.

⁹³ Düşünce sahiplerine şu hitap yeter. “O hâlde ey imân etmiş olan kâmil akıl sâhipleri, Allah’tan korkun” (Mâide, 5/100). O Allah ile dilini doldur. / O Allah ki; O’ndan başka İlâh yoktur (Haşr, 59/23.),

*Gül ateş, bülbül ateş, gülşen ateş, cûybâr-ı ateş, gibi.*⁹⁴

Bundan başka lafzî, ma'nevî birçok sanâyi-i' bedî'a var ise de lisân-ı 'oşmânî'de en ziyâde ta' dâd olunanlar muste' maldir.

-43-

Sanâyi-i' Bedî' iyye'ye ' Âid Temrînât

Eğer istersen edemez dâd-dı Mevlânânıñ.
Gir sikkesi altına hâzret-i Mevlânâ' nıñ.⁹⁵

Nâbî bu fenâdan eyle perhiz. Bir gün demeden nazmâna "bir hayız".

Nâgâh kenarında gördüm. Şayd eyler iken o mâh-ı mâhî.

Ârif'in: *Yâ çeşm-i kebûda sürme çekme. Ya kaşların üzere vesme sürme*

Miyâh-ı râkideye dönd ünüz bir âzda âkîñ
Seçilmesin mi ya artık sîyahla farkı âkîñ.⁹⁶

"Bir ' abd-i Hâbeş dehre olur buht ile sulţân
Dağhâk'in eder mülkünü bir Gâve perîşân"⁹⁷

*"Zâlimlere bir gün dedirir Kudret-i Mevlâ
Tallâhi lekad âşereke'llâhü 'aleyânâ."*⁹⁸

Şarktan garba değin buldu cihân 'emn ü 'emân.

*Kem âlet ile kemâlât olmaz.*⁹⁹

Altun suyun edip sebîl kıldîñ ' uyûn-u selsebîl

Servin boyu varsa bûyu yoktur
Husnen aramızda fark çoktur.

Zehri tiryâk eyleyip tiryâk-ı zehr eylerdi halk.

Olmasa tağyîr-i mâhiyât eşyâ mumti'.

Derslere devâm, taşîl-i funûna içdâm etmelidir.

⁹⁴ **Dide:** Göz. **Sine:** Göğüs, sadr, yürek. **Rûy:** Yüz. **Gülşen:** Gülbahçesi. **Cûybâr:** , Nehir, ırmak, akarsu.

⁹⁵ Nefsi arıtmak, gönül huzuru sağlamak ve olgunluğa erişmek maksadıyla ikrar verilecek kapı Mevlâna dergâhıdır.

⁹⁶ Miyâh-ı râkide: Durgun sular.

⁹⁷ Birincisinde kölenin bile sultan konumuna yükselebileceğini ifade eden baht açıklığı deyimine yahut Hârûnürreşîd'in Mısır'ın idaresini siyahî bir köle olan Sühayb'e vermesi olayına; ikinci beyitte İran mitolojisindeki zalim hükümdar Dahhâk ile onu tahtından indirdiği için zulme baş kaldıran kahramanların timsali olan demirci Gâve'nin mücadelesine; telmih bulunmaktadır.

⁹⁸ Mevlâ'nun kudreti bir gün zâlimlere; "Yemin ederiz ki, Allah seni bizden üstün tutmuştur." dedirir.

⁹⁹ Kötü araçlarla amaca ulaşılmaz, olgunluğa erilmez; eksik, aksak enstrümanla mükemmellik yakalanmaz.

İremdir adamı 'ihrâca mârdır bâ' iş. Ki nâm-ı mâr 'azîzâ irem yüzündisidir.

*Deli ihtiyar! Deli ihtiyar! Demincik bana nasihat veren sen değilmiydin?
Sana genç olmadık mı dedimse seksen yaşından sonra gençlik et demedimya!..
Naşihat verip dururken gönül verdim mi diyeceksin?*

-44-

*Eder 'işyâna gönülümde nedâmet galebe
Neyleyim yüz bulamam ye's ile 'afvım talebe
Ne dedim tövbeler olsun bu da fi'l-i' şerdir
Benim özüüm günehimden iki kat bed-terdir¹⁰⁰*

Rüşdü Âmidî'nin: Göz siye müjgan siye gönül siye ebru siye,
Korktum mecnun eder bir gün bu sevdalar beni¹⁰¹

*Tâ ezelden akrabamız, 'akreb olduk biz bize./ Sırrımız meydana çıktı, bakmaz olduk
yüz yüze.*

Sendendir 'Îlâhî yine bu mekir ve fitne,/ Bu mekir ve bu fitne yine sendendir 'Îlâhî.

Bî bekadır bu menzil ey 'ahbâb, / Fe'ttekullâh yâ üli'l-elbâb.

Ne "siyah" eylemiş bu naşiyeyi Saçımı "bembeyaz" eden bahtım.

Bunda bakîdir nişân-ı mu'ciz-i fahrul-beşer. Tâk-ı Kusrâ nüsha-i milk-i
mülûk-i gamkâr

*Halef-i mu'teber adam ve havâşşîñ sen, / Ce'ale'llâhu fidâ'en leke ümmî ve
ebî.*

Menâfi' muhtelifdir 'iktizây-ı rüzgâr üzere. Değil 'uryâna lazım tâ hudâya
yâd lazımsa.

Her yana bûy-ı kâkülünü târmâr ider. Kalmaz şabâya itdiği bu "rüzgâr"dır.

Zaman murâd olursa.

"Hem kadeh, hem bâde, hem bir şûh sâkîdir gönül
Ehl-i zevkin hâşılı sâhib-mezâkıdır gönül."

*Vech-i pâkın nâre benzer şu 'le 'efrûz olmada
Dil de benzer nâre ammâ kim 'alev-i sûz olmada.¹⁰²*

Sa'y kıl tahşîl-i 'irfân etmeğe, / Leyse li'l-insâni illâ mâ se'â.

Düş olup bir tâze yâra./ Cana açtım tâze yara.

¹⁰⁰ İsyana gönlümde pişmanlık ağır basar. / Ne yapayım, üzüntü ile başışlanmamı istemeye yüz bulamam. Ne dedim, tövbeler olsun, bu da bir kötü iştir. / Benim özüüm günahımdan iki kat daha beterdir

¹⁰¹ Göz sana kirpik sana gönül sana kaş sana/ Korktum bir gün deli eder bu sevdalar beni.

¹⁰² Temiz yüzün ateşe benzer, etrafa ışık saçmada / Dil de ateşe benzer fakat yakıcı bir ateş olma da.

Faşl-ı rebî'in "havyânât" ve "nebâtât" üzerine olan te'sîrâtının biri de onların "deverân-ı dem" ve "seyelân-ı aşâlarını" teşdîd etmesidir.

Çeşm-i îm'ân ile bakdıkça vücûd-ı 'ademe. Şahn-ı Cennet görünür âdeme sahrâ-yı 'adem. Ğalağ ettim ne revâ cennete teşbîh etmek. Başkadır ni'met-i âsâyış me'vâyı 'adem.

-45-

*Ey vücûd-ı kâmilün esrâr-ı hikmet "maşdarı"
"Maşdarı" zâtun olan eşyâ sıfatun "maẓharı"*

"Maẓharı her hikmetin sensin ki kilik-i kudretin
Şafha-i 'eflâke naqş etmiş huṭûṭ-i "ahteri"

"Ahteri" mes'ûd olan oldur ki tab' -ı pâkının
Kabil-i feyz ola nutkundan şafâ-yı "cevheri"

"Cevheri" ma'yûb olan nâkış benim ki muttaşıl
Sâdedür ḥaṭṭun ḥayâlinden zamîrüm defteri"

'Andelîb hôş "âvâz" neğâmâtiyle sâmi' a "nüvâz" dır.

Ḥamdünâ maḥdûd ve şenâyı nâ ma' dûd ol Kibriyâyı mute' âle maḥşûştur.

Güller şafâda ḥurrem u handân u şâdmân / Bülbül belâda bencileyin zâr u bî-karâr

Açıldı goncalar bâğ-ı cihânda, / Neler oldu açılmaz oldu gönlüm.

Mümkün değil Ḥudâ'yı bilmek de bilmemek de/ Bilmek de bilmemek de mümkün değil Ḥudâ'yı.

Başka bir kuvvet verir cengâverânın "kalb"ine. /"Kalb-i" leşkerğâhda oldukça Hazret-i müncelî.¹⁰³

Hengâm-ı civânîdir, taḥsîl-i hüner vakti. / Taḥsîl-i hüner vakti, hengâm-ı civânîdir.

Herkesin bir rûşu, her rûşun bir kesi vardır.

"Bahr" isen de katre-i nâçiz göster kendini
Gönlüne gir ey gönül ol "gonce"nin "şeb-nem" gibi.¹⁰⁴

Dediler oldu bir iken "ikişer". Çıktılar ḥarice birer "ikişer."

Gelse dergâhına 'ikram görürler küremâ / Küremâ dergöhine gelse görürler 'ikram.¹⁰⁵

¹⁰³ Başka bir kuvvet verir savaşılarının kalbine, / Askerin kalb evinde Hz. Allah oldukça.

¹⁰⁴ Deniz gibi büyük ve haşmetli olsan da, bir damla görünmelisin. Çünkü gülün kalbine girebilen o küçük çiy damlasıdır; okyanus oraya sığmaz ki...

¹⁰⁵ Bu şiir Ziya Paşa'ya aittir. Bknz: Yetiş, Kazım, "Akis" DİA, II, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989) s. 265.

Miyâh-ı râkideye döndünüz birazda akîñ, seçilmesin mi artık ya artık sîhle âkîn.

Kalem geç kâğıt dûrûy murekkeb rûsiye.
Bilmem o yâre arzuhâl etmeğe kimi etsem muharrem.

-46-

Mülkiye mühendisi şâkirdânî riyâziye-i' 'âliyeyi ikmâl ve funûn-u sâirede dahî kesb-i kemâl ettiler.

'Asâkir-i 'osmâniye Edirne üzerine yürüdü,
Ve balkân halkını havf u dehşet bürüdü,
Ne gam uçup vatanımdan ba'îd düştüm.
Yapar garip kuşun âşiyanesini 'Allah.¹⁰⁶

'İlmin 'uluvv-u kadrini bervech-i bihterîn, tefsir eder sûre-i hel yestevî'l-lezîn.¹⁰⁷

"Hoş kemâlin heme kelâmın şûh / Âşinâ-yı leâlî-yi inşâ"

Âsmânın kadr-i, kadr-i âsmân gibi murtefi'.

Söz-ü aşkîñ sîne de sevdây-ı zülfün kalb de.
Nârdır külhanda gûyâ mârdır gencînde.¹⁰⁸

Fuzûlî'nin: "Şîfât-ı Hazret-i Hüseyin ü Hasan / Cümle-i kâinatadır rûşen
Ol biri naqd-i pâk-i Mustafâvî / Bu biri nûr-i çeşm-i Murtażâvî
Ol biri bedr-i âsmân-ı kemâl / Bu biri servi-cûy bâr-ı cemâl"¹⁰⁹

Lâ hayre fi'l-'İsrâf ve lâ isrâf fi'l-hayr.¹¹⁰

Âkîf'in: Ey cemâ'at! Uyanın! Yoksa hemen gün batacak,
Uyanın! Korkuyorum: leyl-i nedâmet çatacak.
Sizi bir aile 'efrâdı yaratmış yaradân,
Kaldırım ayrılık esbâbını artık aradan.¹¹¹

¹⁰⁶ Osmanlı Askerleri Edirne üzerine yürüdü, Balkan halkını büyük bir korku bürüdü, Ne gam uçup vatanımdan uzak olduysam, yapar garip kuşun yuvasını Allah.

¹⁰⁷ İlmin yüce değerini en güzel şekilde, هل يستوي الذين sùresi açıklar. (ez-Zümer: 39/9. Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?..)

¹⁰⁸ Saçının düşüncesi gönülde, âşıkın yakıcı ışığı göğüstedir. O sanki külhanda ateş, hazinede yılandır.

¹⁰⁹ Hz Hasan ile Hüseyin'in özellikleri, / Bütün dünyaya âşikârdır.

Biri pâk Mustafa'nın sermayesi, / Biri Murtaza'nın gözünün nuru

Biri gökyüzünün mükemmel ay'ı, / Biri güzel bir ırmağın servi.

¹¹⁰ Hayırda ve ihsanda israf olmadığı gibi, israfta da hiçbir hayır yoktur.

¹¹¹ Leyl-i nedâmet: Pişmanlık gecesi. Ayrılık esbâbın: Ayrılık sebeplerini.

Tarihin Şuret-i İhrâcî

Tarih dört nevi'dir. 1-Târîh-i tâm, 2-Târîh-i cevherî, 3-Târîh-i mühmel, 4-Târîh-i nâkış. **Târîh-i tâm**'da harflerin kâffesi hesaba alınır.

Târîh-i cevherî'de yalnız noktalı hurûf hesâb olunur. Gâlib-i muṭlaq-ı haḳ eyledi şadru'l-vüzerâ-1230 gibi. Târîh-i mühmel'de yalnız noktasız harfler hesap edilir. Belğrâd kal'asini aldı Meḫmed Paşa. Çıkarıp "leşker-i küffâr"ı dedim târîhan=851 gibi.

Târîh-i nâkış ise, ya bir harf eksiltmek veya ilave etmekle hâsıl olur. Târih-i tâmm'a misal: Bünyân-ı Muḫammed Ḥân=856 tarihini beyan ederki Fatih Sultan Mehmed Şânî ḫâzretlerinin Rumeli ḫiṣârını bina ettikleri tarihtir.

Numûne:

خ - 60	م - 40	ب - 2
ا - 1	ح - 8	ن - 50
ن - 50	م - 40	ى - 10
	د - 4	ا - 1
		ن - 50
خان = 651	محمد = 92	بنیان = 113
=856		

Hâfız Şirâzî'nin vefatı "خاك مصلی"=791, Timur'un Sivas'ı tahrîbi "حراب" - 803, İstanbul'un fethi "بلدة طيبه"=857, Yavuz Selim'in Ğuriye gâlebesi "فتح الممالك" = 922, Yemen'deki kaḫt-ı 'azîm "اعظم حرب يمن"=1323, (نمرود-كفر) - 1300, genç iken gitti Şeref bey yazık - 1308, لشكر كفار - 851.

"1171"de dünyaya gelen şair meşhur Gâlib dedenin asıl ismi "محمد اسعد"dir. "Mehmed Es'ad", "أثر عشق" - 1171 tarihine muşâdeftir. Tarihlerin hesabında teleffuza itibar olunmayıp ḫaṭta itibar olunur.

Kaynakça

- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat (Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri) Arap Edebiyatı*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları 2011.
- Durmuş, İsmail – Saraç, M. A. Yekta “*Leff ü Neşr*” DİA, XXVII, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003): 122-124.
- Durmuş, İsmail, “*Meâ'nî*” DİA, XXVIII, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003): 204-206.
- _____, “*Mecaz*” DİA, XXVIII, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003): 217-220.
- Kılıç, Hulusi, “*Belâgat*” DİA, V, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992): 380-383.
- Seyirci, Musa, *Antalya Müzesi Kurucusu Süleyman Fikri Erten Armağanı*, Antalya: Antalya Müzesi Yayını, 1994.
- Uzun, Mustafa “*Meâ'nî*” DİA, XXVIII, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003): 204-206.
- _____, “*Telmîh*” DİA, XL, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011): 408-409.
- Yetiş, Kâzım, - Kılıç Hulusi, “*Cem*” DİA, VII, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993): 276.
- Yetiş, Kâzım, “*Belâgat-ı 'Osmâniyye*” DİA, V, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992): 387-388.
- _____, “*Akis*” DİA, II, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989): 264-265.
- Yıldırım, Suat, “*Bedî*” DİA, V, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992): 319-320.

